

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HENRI NATHANSEN

KARL MANTZIUS

K Ø B E N H A V N 1 9 2 6

~~~~~
H E N R I K K O P P E L S F O R L A G

HENRI NATHANSEN
KARL MANTZIUS

HENRI NATHANSEN

KARL MANTZIUS

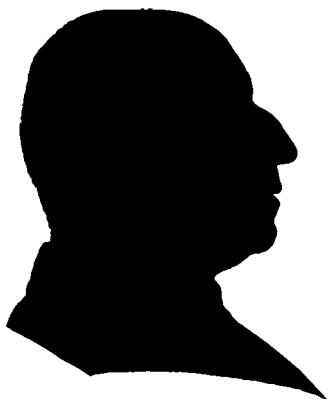

K Ø B E N H A V N 1 9 2 6

HENRIK KOPPELS FORLAG

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

I de Aar der er gaaet siden Karl Mantzius' Død, har min Tanke atter og atter kreset om hans Skikkelse. Han stod mig ikke personlig nær, ikke nærmere ihvertfald end flere af de andre, der arbejdede sammen med ham i hans Egenskab af Skuespiller og Direktør for Teatret. Men det er, som om han er kommet mig mere og mere nær, jo længere han er rykket bort. Det er efterhaanden blevet en Art Samvittigheds-sag for mig at faa udtalt dét, som jeg ikke fik sagt til ham eller om ham, medens han levede. Jeg vil da forsøge af de tilsyneladende smaa

Erindringer, jeg har om ham, i Forbindelse med de mange rent umiddelbare Indtryk af hans Væsen, der har bundfældet sig i mit Sind, at ridse en Tegning op af ham som Menneske. Ud fra dette Rids vil jeg derefter prøve paa at give et Billede af ham som den Kunstner, vi alle kender. Jeg har da, som det gamle Ord lyder, talt og befriet min Sjæl.

I

Jeg husker det, som om det var en Snes Dage og ikke, som det vitterligt er, en Snes Aar siden jeg første Gang stod overfor ham. Jeg havde i Vinterens Løb faaet mit første Skuespil opført paa Teatret, han havde ikke været med deri, skønt jeg syntes, han var selvskreven dertil, og det maa vel have været i Følelsen af en noget skranten Samvittighed, at jeg saavidt mulig gjorde mig usynlig, naar jeg hørte hans kendte, korte og faste Skridt eller hans endnu bedre kendte lidt »forstoppede« Stemme nærme sig gennem de mørke Gange. — Mit næste Skuespil var imidlertid blevet færdigt, indleveret og antaget. I dette var der tildelt ham en Rolle, om end af ringe Betydning. Men jeg søgte efter god Forfatterskik at overbevise mig selv om, at jeg, naar Tidens Fylde kom, ogsaa vilde kunne overbevise *ham* om, at ingen anden Skuespiller ved Teatret egnede sig

som han netop for denne Rolle — og at han med sin overlegne Intelligens straks vilde forstaa, at i et saadant Tilfælde Kvantiteten intet betød overfor Kvaliteten. —

Saa kommer jeg da en Eftermiddag hen paa Sommeren spaserende ad Strandvejen ved Ellekilde. Idet jeg skal passere en af de smaa Stier, der fra Skrænten fører ned til Stranden, træder pludselig Mantzius ud derfra, som om han havde staaet skjult bag en Kulisse, kun ventende paa Stikordet til et Snigmord. Skønt vi ikke var paa Hat, greb jeg forvirret til Skyggen og stansede. Han stansede ogsaa, fuldkommen overvældet af Forbauselse over den ganske Ukendtes Hilsen — han kendte fra Teatret mit Ansigt lige-saa godt som jeg hans.

»Det er Dr. Mantzius — —?« famlede jeg usikkert og følte, at jeg blinkede under hans Falkeblik.

»Det lader sig ikke nægte —,« et Smil sprang frem paa hans Ansigt, sprang atter tilbage, som om der blev trukket i en Snor.

»Mit Navn er — —,« og jeg nævnede det, medens hans Ansigt antog et glædelig overrasket og dog tilpas fattet Udtryk.

»Aa — — ja saa!« Han rakte mig Haanden.
Spørgende Pause.

»Doktoren har maaske faaet den Rolle tilsendt, som jeg gjerne ønskede . . . eller rettere mente, at De var den eneste . . .,« ved Ordet »eneste« sprang Smilet atter frem, denne Gang med et Blink af Blodtørst.

»Naa-aa, ja . . . jo.« Kort Uhygge-Pause. »Rollen er jo, hvad vi i Teatersproget kalder en *Fisk*.« Smilet bort. Saa bliver hans Ansigt pludselig vemodigt og med en Stemme, dæmpet som af oprigtig Deltagelse, spørger han: »Hvem skal iøvrigt spille . . . ja, det er muligvis indiscret, men det kunde interessere mig . . .,« og han nævnede en af de to Hovedroller i Stykket. Jeg sagde vedkommende Skuespillers Navn. Og med Overbevisningens Varme udbrød han, medens hans Ansigt samtidig udtrykte den dybeste Forbauselse:

»Ja — dén vil han sikkert kunne spille *ganske* fortræffeligt!« —

Tiden gik. Jeg havde lovet mig selv, at næste Gang skulde det være Alvor — Stykkets Hovedrolle skulde være hans. Mit Skuespil blev skrevet og indleveret med fuld Rollebesæt-

ning. I Spidsen stod: Daniel Hertz — Dr. Mantzius.

Jeg afventede i Spænding Udfaldet — jeg havde bedt om, at Mantzius maatte faa Stykket at læse, hvis det blev antaget. I min Fantasi formede jeg et Brev fra ham, hvori der stod skrevet, at det netop var dén Rolle i dét Skuespil, han længe havde ventet. — Dagene gik. Der listede sig en ganske svag Tvivl ind i mine Fantasier, men den kvaltes hurtigt af Ræsonnementer, der forklarede Tavsheden — han maatte simpelthen have Tid til at komme sig efter Indtrykket, for saa des kraftigere at udtrykke sin uforbeholdne Glæde — —

Saa kom Brevet:

Det var et virkeligt Digterværk, som havde grebet ham dybt. (Ak, jeg vidste endnu ikke den Gang, at det var den Indledning, enhver Skuespiller bruger for at forsøde den efterfølgende Pille.) Men hvor kunde jeg tænke mig *ham* i Daniel Hertz' Lignelse! Han havde hverken Udtryk for det ene eller det andet, manglede enhver Evne til at fremstille netop dé Følelser og frembringe netop dén Virkning . . . Med den oprigtigste Tak for den Nydelse, jeg

havde beredt ham, og i dyb Taknemmelighed for min desværre overdrevne Tillid til hans Evne var han med de venligste Hilsner . . .

Der stod jeg.

Efterat Slaget havde sat sig, besluttede jeg at gaa ud til ham for personlig at tale med ham. Jeg havde sat mig i Hovedet, at i dette Stykke maatte og skulde han være med paa en vigtig Post. Ganske vist var Rollerne besat, men endnu var intet afgjort, som ikke lod sig ændre, omend med Fare for mit syndige Hoved.

En Aftenstund stillede jeg da udenfor hans Dør og ringede paa . . .

Jeg ser ham endnu for mig, da han aabnede Døren fra sit Værelse og stod der i Entréens dæmpede Lys. Han var iført en blaa, himmelblaa Silkeslaabrok eller Kappe — lignede en Mandarin af de højeste Grader. Hans Overraskelse var ægte, da han saá mig, og med den ham paa hjemlig Grund saa særegne Hjærtelighed bad han mig træde indenfor —

»Men hvor i al Verden kunde De finde paa at give mig den Rolle?« sagde han, efterat jeg havde takket for Brevet og beklaget Afslaget.

Jeg sagde nogle krøllede Ord, som udtrykte

min Mening, og han gav mig rigelig Tid til at fordybe mig i mit beundrende Syn paa hans Kunst.

»Ved De, hvorfor De har bidt Dem fast i den Tanke, at jeg skulde spille Hovedrollen i dette Stykke, der handler om Jøder? Det er min Næse. Det er den eneste Betingelse, jeg har for at spille den, og hvis det kan trøste Dem, vil jeg indrømme Dem, at jeg er den eneste ved Teatret, der har denne Betingelse i en absolut fremragende Grad.«

Vi sad lidt og snakkede frem og tilbage. Saa sagde han pludselig — *en passant* — og jeg mindedes i et Nu det samme vemodige Udtryk af oprigtig Deltagelse fra vort første Møde paa Strandvejen ved Ellekilde:

»Hvem skal forøvrigt spille . . . ja, det er muligt indiskret . . . men det kunde interessere mig . . .,« og han nævnede den gamle Hertz, Daniels Fader, Stykkets mindste, men meget vigtige Rolle.

Jeg sagde ham vedkommende Skuespillers Navn, og han udbrød med samme Overbevisningens Varme og med samme Udtryk af Forbløffelse som dengang:

»Ja — dén Rolle vil han sikkert kunne spille ganske fortræffeligt!« —

Men nu vidste jeg, hvad jeg vilde. Jeg fik Rollebesætningen lavet om ved Direktørens og Skuespillernes Velvilje. Og Mantzius kom til at spille den gamle Hertz . . .

Ja, jeg kommer desværre til at tale om mig selv og mine egne Arbejder i Forbindelse med Karl Mantzius. Men hvorledes skulde det kunne være anderledes? Det, jeg har at sige, vedrører jo ikke *mit* Arbejde men hans, hører med til en Skildring af ham som Kunstner. Tilfældet har villet, at jeg rent personlig føler mig i Gæld til ham, dybere maaske end til nogen anden Skuespiller, og skylder ham en særlig Tak for nogle af de stærkeste Indtryk, jeg i mit Liv har faaet af Teatrets Kunst. —

. . .Jeg husker Generalprøven paa *Daniel Hertz*. Jeg husker tydeligst og uudsletteligst det Øjeblik, da den gamle Hertz, der i hele Stykket kun har en enkelt Scene i Slutningen af 2den Akt, ventes under Sønnen Daniels dybe Uro og Længsel. Der var lydløst i Stuen, Daniel Hertz har nærmet sig Døren til Verandaen. Saa hører man den gamle Hertz' lidt tunge Trin paa Ve-

randatrappen og i den fuldkomne Stilhed hans trætte, pustende Aandedrag. Da staar han i Døren, støttet til Sønnen Godfreds Arm. Med Forudfølelsens Magt havde Mantzius i Pausen gjort Stilheden spændt og levende, et Liv levede i et Øjeblik, forklaret uden Forklaring, det var Stykkets Idé, Personernes Liv i Fortid og Nutid, der mødtes i et Brændpunkt i den lille bøjede Skikkelse, som stod der i Døren med den høje Hat lidt bag i Nakken, det dybt indtrængende Blik, der rummede baade Spørgsmaal og Svar, baade Sorg og Længsel, Magt og Afmagt. Først da forstod jeg, hvad Skuespilkunst er, da jeg saá et flygtigt Rids fra min Haand blive til en Skikkelse af en saadan Fortætning, at den i Løbet af et eneste Sekund omsluttede en Tid, Omgivelser, Forhold — et Liv, genspejlet i en Kunstners anelsesfyldte Sjæl. — —

Han stod da paa Højden af sin Evne og foran sit Livs højeste Maal. Jeg ser ham for mig den Dag han kom til Prøve, da Udnævnelserne til Direktør for Teatret forelaa. Vi flokkedes om ham for at ønske ham til Lykke. Straalende og lykkelig bevæget modtog han vore Ønsker. Han følte, det er jeg sikker paa, at nu var han ved

Maalet, det høje, attraaede Maal, og at han vilde give det bedste af sit Liv til Gengæld. Jeg ser ham løfte det blanke skinnende Ansigt i det hvide elektriske Lys:

»Vi maa saa blot haabe, at jeg maa kunne gøre Fyldest,« sagde han med sit sjældne, saa indtagende Drengesmil. »Og saa var det maaske det bedste at begynde Prøven.« —

Paa en af disse Prøver blev jeg Vidne til hans utrættelige Arbejde for at naa det, han ønskede. En af den gamle Hertz' Repliker lyder saaledes:

»Naa, jeg skal lukke? En Forretning, som din Oldefar stiftede, og som jeg fik af salig Far, blomstrende og anset, den skal lukke? Og din Far forsørges af Menigheden, ikke?«

Alt var fortræffeligt, Replikens Form, Farve, hver enkelt Sætnings Belysning. Kun et eneste lille Ord blev ligesom stikkende i Halsen, vilde ikke lade sig omforme til det, det skulde antyde. Det var det lille Ord »ikke« i Replikens Slutning. Jeg ved ikke, om der skal særlig medfødte eller tilpassede Organer til at betone dette Ord paa dette Sted til det sjælelige Udtryk, som jeg havde hørt i min Op-

vækst og som jeg følte, det her skulde have — en særlig jødisk Betoning, et Slags Søgelys kastet tilbage over Repliken. Ordet skulde rumme Bekræftelse og Benægtelse, Forsvar og Anklage, Vrede, Overtalelse og Ironi — altsaa ikke saa lidt, men det *kunde* det. Mantzius bad mig sige Repliken nogle Gange, stod anspændt lyttende, forsøgte saa selv, men hver Gang sad det lille Ord klemt fast, vilde ikke lade sig bøje til den underlig let svungne Ganelyd, der i sin Antydning rummede de Følelser, Repliken omsluttede. Han opgav Forsøget, og Prøven gik videre.

Da vi var færdige, og jeg vilde gaa, saá jeg Mantzius staa ventende bagude. Paa Scenen blev Lyset slukket. I Halvmørket kom han hen imod mig og sagde:

»Gider De ofre endnu et Par Minutter paa mig? Det er det fordømte lille »ikke« — det ærgrer mig. Vil De høre — jeg tror, jeg har det nu. »Og din Far forsørges af Menigheden, ikke?« Var det der? Nej! — Nu De! — — Ja, dér er det. Nu jeg! — — — Nej, nej!« og han stampeleende i Gulvet: »Ikke? . . Ikke? . . Ikke?« Nej! — — Nu De!« Og mens Maskinfolkene utaalmodig ventede bag Kulissen, gik vi dér,

frem og tilbage, frem og tilbage — uden at det lykkedes ham at finde den særegne Betoning. Han fik den aldrig. Men hver Gang jeg så Stykket, følte jeg hans Nervøsitet, naar han nærmede sig den skæbnsvangre Sætning, og jeg så en ganske svag Rødme farve hans Kind bag Sminken, naar han ligesom snublede over det lille genstridige Ord. —

Nu kom den Tid, da han stod ved Maalet og skulde vise, hvad han dueede til.

Det var en vanskelig Post, har altid været en Uriaspost. Hvor mange har ikke mødt med de bedste Evner og den bedste Vilje — paa et eller andet Punkt i eller udenfor dem selv er de strandet. Den grusomme Faldlem har aabnet sig, i et Nu er de forsvundet for aldrig mere at genopstaa i den Skikkelse, de havde, før Teatret tog dem.

Men Mantzius var tryg. Han havde den faste Tillid til sin Styrke, som *kan* bære en Mand frelst over Afgrunden. Han vidste, hvad han kunde — han vidste, hvad han vilde — hvad var der saa at frygte? —

Man følte, at det var en ny Mand, en ny Tone, et nyt Tempo — Arbejdets, Disciplinens. — Han

havde, ihvertfald i den første Sæson, lagt Repertoiret i en fast Plan med bestemt Dato for den bestemte Forestilling. Dét Stykke skulde gaa den 9de, dén Opera den 27de i samme Maaned, dén Ballet den 15de i den følgende. En Dag paa et Repertoiremøde begyndte det at murre i Geledderne. En af Instruktøerne gjorde en spagfærdig Indsigelse, da Turen kom til ham: — det var af de og de Grunde umuligt for ham at faa Forestillingen færdig til den fastsatte Dato. Mantzius løftede Ansigtet fra Repertoirelisten og sagde ligesom henkastet:

»Ja, den fastsatte Dato lader sig jo desværre ikke udskyde.«

»Hvis Forestillingen ikke kan blive færdig til den fastsatte Dato, *maa* den jo udskydes.« Luf-ten begyndte saa smaat at koge.

»*Maa?*« Mantzius' Ansigt skiftede Farve. »Hvem afgør, om noget *maa* eller ikke *maa*?«

»Det gør i dette Tilfælde *jeg!*« Instruktørens Ansigt havde nu samme Farve som Direktørens.

»Enten *maa* Forestillingen gaa til den fastsatte Tid, eller ogsaa *maa du* gaa.« Mantzius' Svar faldt blankt og skarpt som et Øksehug.

Instruktøren blev. Forestillingen gik. Den lille Teatertorden havde kun rensset Luften. —

Naar Mantzius saa hensynsløst kunde gennemføre sin Plan og skaffe Orden i Repertoiret, skyldtes det i første Række, at han var mest hensynsløs overfor sig selv. Hans Arbejde var uhyre — hans Arbejdsevne utrolig. Han var Direktør, Instruktør, førende Skuespiller og Lærer ved Elevskolen for Skuespillet og Opera. I Begyndelsen af Sæsonen prøvede vi foruden Repriserne paa 2 nye Skuespil, han var med i dem begge, i det ene af dem havde han Hovedrollen. Da Dagen nærmede sig, og Mantzius paa en Prøve var distræt og særlig svag i Memoreringen, hvilket ikke var noget Under, blev Stykkets Instruktør, en noget ivrig og ilter Herre, lidt mere end almindelig opfarende og sagde i en Tone, hvis Adresse var tydelig nok:

»Stykket er fastsat til Opførelse den 8de. Denne Dato lader sig desværre ikke opretholde, naar de vigtigste af Skuespillerne endnu ikke kan deres Roller.«

Der blev en kort Stilhed. Saa traadte en af de førende Skuespillere, der kunde sin Rolle til Fuldkommenhed, frem og sagde med et Smil:

»Vi vilde gjerne vide Navnene paa de vigtigste Skuespillere, der endnu ikke kan deres Rolle?«

»Den vigtigste —,« rettede Instruktøren.

Ganske roligt nærmede Mantzius sig og sagde:

»Den vigtigste kan sin Rolle til imorgen.« —

. . . Det var en Tid, som enhver, der har oplevet den, mindes med Taknemmelighed og Glæde. Der staar for min Erindring en Glans om den første Sæson under Mantzius' Direktion, skabt af frisk Mod, Arbejdsglæde, Fest. Hver for sig anspændte vi os til det Yderste, der var en Fællesaand, et Sammenhold, som jeg aldrig har set ved noget Teater, en Lykkefølelse blot ved det at være med og høre til.

Og han stolede paa Lykken, beruset af den, en Fantast som han var paa Bunden af sin Sjæl. Alt smilede til ham — hvad han rørte ved, lykkedes for ham. Han bar sit Hoved højt i Solen, ubekymret om Skyggen, der krøb sammen ved hans Fod. Nu var det hans Tid — endelig — og han skulde vise, hvor højt menneskelig Vilje og Evne kan naa paa sin Flugt mod det himmelske Lys.

Foran mig ligger to Breve — de taler for sig selv uden Kommentar:

DET KGL. THEATER
OG KAPEL

København, d. 21. Juli 1909.

Kære Hr. Nathansen.

Deres Brev af 19. ds. har gjort mig en Smule bekymret, ikke for det foreliggende Tilfældes Skyld — det ligger mig ikke saa stærkt paa Hjærte — men fordi jeg er bange, der kan komme nogen principiel Uoverensstemmelse i vor Opfattelse af Arbejdsledelsen ved vort Theater.

Jeg vil gerne forsøge paa at klare den; lad mig begynde med Deres Konklusion.

Hvis jeg forstaar Dem ret, mener De, at der i de senere Aar er gjort nogle Fremskridt i Retning af et forbedret Forhold mellem Skuespillet paa det kgl. Theater og dets Publikum, Fremskridt, som De nu frygter vil nedbrydes.

Jeg mener, at de sidste 4—5 Aar har været den forsmædeligste Nedgangsperiode for det reciterende Skuespil, som d. kgl. Th. overhovedet har kendt i det sidste halve Aarhundrede. Jeg betragter det som min Hovedopgave at bringe Skuespillet frem igen paa den Plads, der tilkommer det og som det tidligere har haft.

Mit Maal er det at gøre d. kgl. Theater til det ubestridt første Skuespilhus i Landet, ikke blot i Kraft af dets Privilegier, men i Kraft af det kunstneriske Arbejde, det Liv, der udfoldes indenfor dets Skuespilomraade.

Men for at naa dette Maal — om hvilket jeg tænker vi er fælles — mener jeg at maatte være lidt »large«, at maatte aabne Portene paa vid Gab for at vise baade Forfatterne og Publikum, at det er denne Vej, de skal gaa.

Vi maa spille mange nye Ting og — navnlig i Begyndelsen — Ting, som kan vække Opmærksomhed for os, og det selv om disse Ting ikke altid egner sig til at vejes paa en Guldvægt.

Derfor spiller jeg ogsaa *le scandale*, som i Paris var den Nyhed — af seriøse Skuespil — der sidste Saison vakte mest Opmærksomhed.

Nu deler jeg ikke Deres Had til dette Stykke. Deres Kritik synes mig altfor meget at være den gængse Formular som danske Forfattere anvender overfor deres franske Kolleger. Men derom vil jeg ikke strides med Dem. Jeg synes, at Stykket er skrevet baade med Talent og Opfindsomhed, og jeg ved af Selvsyn, at det kan virke endog meget levende paa Scenen.

Men ved at se den uskrømtede Modbydelighed De nærer overfor dette Arbejde, kommer jeg gysende til at tænke paa, hvad De konsekvent maa fornemme overfor de originale Nyheder, som fremtidig venter Dem. De maa opfinde et helt nyt Sprog til at udtrykke Deres Følelser overfor disse paa.

Vi har været saa overordentlig heldige at faa til vor første Saison i alle Fald to virkelig værdifulde Skuespil.

I Gennemsnit frembringes der vel her i Landet hvert 10 Aar et Skuespil af relativt blivende Værd. Vi skal bruge 10 hvert Aar. Hvad vil De gøre ved de 99 andre?

Nu altsaa: jeg vil gerne fritage Dem for at have med dette specielle Stykke at gøre, da det er Dem saa særlig imod. Men jeg trænger i høj Grad til Dem som en ivrig Medarbejder mod det Maal, der sikkert er fælles for os begge. Og jeg nødes til at forberede Dem paa, at det ikke kan nytte ved det daglige Theaterarbejde at være altfor kræsen. Det bliver tidt Iscenesættens Opgave, som det er Skuespillerens, at faa noget godt ud selv af det halvgode.

Nu har jeg lettet mit Sind, og jeg haaber, at vi kan se paa dette Spørgsmaal *sans rancune*. »Skandalen«, der efter Bestemmelsen vil komme op efter Bjørnsons Stykke, kan jeg maaske selv sætte op, hvis P. Nielsen ikke faar Tid. —

Med Ønsket om en god Sommer og venligste Hilsner er jeg

Deres hengivne

Karl Mantzius.

Kildemose, Ølsted Strand, Ølsted, 17. Juli 1912.

Kære Hr. Nathansen.

De skal have Tak for Deres venlige Ord til mig.

Jeg ved ikke, om jeg nogensinde vender tilbage til Theatret som Skuespiller — jeg har det saa godt herude og vil vist aldrig kunne glemme den Ondskab, der har faaet mig til at vende det Ryggen — men det ved jeg, at vender jeg tilbage, saa er det opmuntret ved Deres og en-

kelte andre Forfatteres venlige Paaskønnelse af min kunstneriske Evne og i Haab om endnu nogle Gange at kunne arbejde sammen med Dem.

Deres hengivne

Karl Mantzius.

II

Dette er kun flygtige Billeder, tilfældige Smaatræk, grebne ud af Erindringens Strøm. Det er spredte Øjebliksbilleder, der ikke giver eller kan give noget Indtryk af Mennesket, kun maaske som alle Billeder det pludselige Glimt af Liv, som det beskrivende Ord har saa vanskeligt ved at fremtrylle. Naar jeg nu vil forsøge at trænge lidt dybere ind i Mennesket Karl Mantzius, saa er jeg mig Vanskelighederne og Farerne fuldt bevidst. Kun paa ét Punkt er jeg ganske rolig: Jeg ved, at jeg ledes til dette mit Forsøg af en dyb Sympati, en Venskabsfølelse, der aldrig udviklede sig til noget Venskabsforhold, men som maaske netop derfor rummer Mulighederne for at kunne forstaa.

Men ét er at kunne se Vanskelighederne, et andet er at overvinde dem. Og straks paa Forhaand melder der sig da den første: Mangelen paa Materiale. Jeg kender saa godt som intet

til Mantzius' Liv, intet Træk fra hans Barn-
dom, ingen Oplysning fra hans Ungdom, ingen
Breve af Betydning, af Optegnelser kun hans
Bog om Faderen. Jeg har i Grunden kun ét at
holde mig til: det rent umiddelbare Indtryk, han
gennem de skiftende Tider og Belysninger, i
Samvær paa Teatret og udenfor dette har gjort
paa mig — Spejlbilledet af ham i mit Sind. Som
ethvert Spejlbillede er det afhængigt af Spejlet.
Andre vil kunne mene, at Spejlet ikke giver
det rette Billede, ikke siger den fulde Sandhed.
Der er kun ét at svare: Saadan som jeg ser ham,
saadan er han for mig.

Og andre Vanskeligheder taarner sig op og
gør Opgaven ligesaa farlig som den, netop paa
Grund af Vanskelighederne, er fængslende.
Mantzius var først og fremmest et udpræget, ja
usædvanlig særpræget Menneske, derfor sam-
mensat, skiftende. Men han var foruden at være
et usædvanligt Menneske tillige en usædvanlig
Kunstner, og man løber derfor den Fare tit og
ofte at sammenblande sine Indtryk af ham som
Menneske med de Indtryk, man har af ham
som Skuespiller. Selvfølgelig kan til syvende og
sidst ingen Kunstner komme udenom sin Be-

grænsning som Menneske — synes det undertiden saa, da er Grunden den, at vi i hans Virksomhed som Kunstner ser Udslaget af Følelser, som Mennesket ofte skjuler eller ikke kan give Udtryk uden netop igennem sin Kunst. Men en Kunstner og navnlig da en Skuespiller, der som ingen anden er legemliggjort i og hæfter personlig for de Skikkelser, han skaber, kan gennem de mange saa vidt forskellige Udtryk for hans Væsen sammenblande Ens Indtryk i en saadan Grad, at man ikke véd, hvad der er Maske og hvad der er Menneske. Dertil kommer saa yderligere, at »Spillet« er Skuespilleren saa medfødt eller tilvant, Forklædningen er til den Grad gaaet ham i Blodet, at han med eller mod sin Vilje ogsaa som Menneske udenfor Teatret er prisgivet sit Kalds Luner og selv maaske i lige saa høj Grad som en anden vilde have Vanskelighed ved at sige, hvilket af de mange Ansigter, der var hans egentlige, fordi de alle er hans eget. Klarlagt kan intet blive, kun antydet. Man kan forsøge Trin for Trin at stige ned gennem hans Sinds Skakt, indtil man tror at føle Bund under Fødderne. Dernede er Tusmørke. Men efterhaanden som Øjet vænner sig

til Mørket, skimtes de hemmelighedsfulde Lysninger, der leder ind til Sjælens Kamre. Og man famler sig frem, stolende mere paa hvad man fornemmer, end paa hvad man sanser.

Men endnu er vi oppe i Dagens Lys og vil prøve paa at give et Billede af ham, som han virkede i dens fulde Belysning: hans Ydre og det Indtryk, man modtog af hans ydre Væsen. Naar dette Indtryk er søgt klarlagt, vil jeg prøve paa at efterspore, hvorvidt det stemmer overens med hans egen indre Natur. Og naar jeg da har antydet de Linjer, der omslutter og afgrænser hans menneskelige Væsen, vil jeg tilsidst forsøge at tegne et Billede af ham som Kunstner og vise, paa hvilke Punkter hans kunstneriske Egenskaber falder sammen med hans menneskelige.

Hans Ydre: Det glatte blanke Rovfuglehoved, Ansigtet behersket af Næsens skarpe Næb og det luftblaa Blik. Underansigtet grovere i Formen, lidt plumpt modelleret som af en anden Haand — Smilet, der kan oplive og indtage, fattedes ham ganske, blev kun til en anstrængt

Grimace, der snarere skærpede end mildnede de stramme Træk. Han bar sit Hoved knejsende, næsten afvisende — naar han hilste, bøjede han det stærkt fremover som overrumplet af Overraskelse, men Overraskelsen fortog sig i samme Nu, og den haarde støbte Maske skød sig lynsnart frem. Den faste sikre Krop var hurtig i sine Bevægelser og dog samtidig afmaalt korrekt — der var ligesom noget stift i Leddene, som gjorde, at hans ydre Fremtræden kunde virke med en Automats maskinmæssige Punktighed. Han lignede i sin ydre Persons lidt skræddersyede Elegance snarere en Officer i civil eller en Embedsmand med højere Hofcharge. Ofte syntes man, at man savnede Uniformen.

Hans ydre Væsen svarede til Skikkelsen: klar, hurtig, fast. Der udstraalede fra ham en Bølge af Selvsikkerhed, Selvtillid, tilsat nogle Stænk af barnlig Selvglæde. Eller rettere: han omgærdede sig med en Forskansning af Anstand og Afstand, skød ligesom et tomt Rum af den Kørlighed, der er paa den yderste Høfligheds Højder, ind mellem sig og sine Omgivelser. Han var af dem, hvis Væsen paa Forhaand afbødede Vrøvl og Omsvøb. Stemmen skar igennem, naar

Samtalen gled ud — ordnede og satte alt paa sin rette Plads. Han havde nok Tid, men hver Ting til sin Tid og ikke mere Tid end absolut nødvendig. En Samtale var en Audiens — helst staaende. Det var ikke gammeldags Kontorhygge med Lænestol, Passiar og en lang Cigar. Det gjaldt om at have alting i Orden og at være hurtig i Vendingen, hvis man ikke vilde spises af med Luftsteg paa det mest elegante Service. Tit opdagede man først, naar man var godt nede af Trapperne, at man slet ikke havde faaet sagt det, man egentlig skulde. Men at *han* havde faaet sagt, hvad han vilde.

Med dette hans ydre Væsen stemmede alt, hvad man hørte om ham og selv saa og følte, naar man færdedes i hans Nærhed paa Teatret. Der var over ham dette *noli me tangere*, dette 3 Skridt fra Livet, som ikke indbyder til Fortrolighed, ikke opfordrer til Følsomhed. Man saá ham kun i hans Egenskab af Skuespiller og Direktør — Mennesket Mantzius var ikke udstillet til Beskuelse, det tilhørte Privatlivets Fred. Han kunde nu og da ligesom stige ud af det luftløse Rum, naar han som Skuespiller under Prøverne blandede sig med os andre paa Teatret, og der

kom da over ham noget drengagtig indtagende, som virkede forunderlig befriende. Han kunde nu og da paa Tomandshaand virke besynderlig fængslende og tiltrækkende ved noget indestængt eller tilbagetrængt i sit Væsen, som lod ane, at varmere Kilder og stærkere Kræfter sydede under Overfladens kølige Ro. Men det rent umiddelbare Førsteindtryk var en formfuldendt Nedladdenhed, en stilfuld Selvophøjelse, der syntes skabt for at udhæve og fremhæve Afstanden mellem Trone og Folk. —

Hvorledes stemmede nu dette hans ydre Væsen med hans Indre?

Til Mantzius' Opvækst gennem Barndom og Ungdom kender jeg som nævnt saa godt som intet. Paa Barnebilleder, jeg har set, faar man Indtryk af et sart og blegt, lidt gammelklogt Væsen, Ansigtets Træk er i paafaldende Grad støbt i den endelige Form. Som eneste Barn i et noget ensomt Hjem, hvor Faderen baade ifølge sin Gerning og sit Gemyt har været en lidt ustadig Gæst, har Drengen da været overladt til sig selv eller Moderen og har tidlig maattet lære at finde sig til rette i Ensomheden. Men Ensomhed er ikke Barndom, ikke Ungdom, ikke

Liv og Befrielse. Den tvinger Sindet indefter til Sysselsættelse med sig selv mere end med Verden, skaber Usikkerhed, Utryghed, Hæmning og Fortrængning af Sjælens sunde, sprudlende Kilder. Og da Ensomheden maaler med sin egen Alen og mangler den eneste sande Maalestok som findes, nemlig Livets egen, skaber den dét, som er dobbelt farligt: en tidlig Selvfølelse til Udligning af den manglende Livsfølelse, en Aarvaagenhed overfor Indtryk, en Vagtsomhed overfor sig selv og Omgivelserne, der dræber Fortrolighed og Hengivelse og fremelsker Saarbarhed og Mistænksomhed. Det dybeste Livsudtryk, Sindets og Sansernes frie og naturlige Udfoldelse bliver stanset i Væksten — tilbage bliver det fortænkte Væsen og et Nervesystem, der ikke faar Ro til at blunde sig Sundhed til. —

Han staar da som ung Mand foran det svære Valg i de unge Aar: Valget af Vej. Nogle kommer let derover, de der er født til et Kald og véd, hvad de vil — og de der, ligeglade, glider ind i den Vej, som tilfældig fører forbi. Men Mantzius var hverken den fødte Herre eller Tilfældets Slave, han stod vel nærmest som Herkules paa Skillevejen. Paa den ene Side laa

Vejen, der førte til en betrygget, men beskeden Eksistens, Videnskabsmandens, krævende Orden, Ro, Forsagelse — paa den anden Side Faderens Vej, Kunstnerens, der førte ud i det uvisse, men aabnede Udsigt for alle Fantasiens Muligheder, Liv, Frihed, Æventyret. Faderens Liv og Gerning, vekslende og farverig i Modsætning til Hjemmets dæmpede Indelukke har vel nok tidlig draget hans Tanke mod den blændende Verden, som har fristet saa mange unge Sind. Men det evige op og ned i Faderens Liv, det uordnede, udisciplinerede, Bohêmen i hans Blod, har sikkert fyldt Sønnen med Uro, snart med Angst, snart med Beundring — med Angst, fordi hans Hang var Orden, Beherskelse, Isolation — med Beundring, fordi hans hemmelige Trang var rettet mod alt det i Livet, som han følte, at han selv var udenfor: dets Kamp, dets Sejr, dets Fest. Ihvertfald valgte han i første Omgang den rolige, sikre Fremtidsvej for de straalende Udsigter paa gyngende Grund og kastede sig med Iver over Studierne, for derigenem at faa Brug for sine Evner og Kræfter.

Man behøver ikke at kende meget til Karl Mantzius for at forstaa, at han aldrig vilde

kunne falde til Ro i en beskeden Livsstilling med afstukne Grænser, hvad enten det var blevet Lærerens eller Videnskabsmandens — Kathedret var ikke det rette Springbrædt eller Tumleplads for et Menneske med hans Natur. Men han vilde heller aldrig kunne falde til Ro i en Skuespillers brogede Eksistens med dens Blanding af Afgud og Paria — i hans Kærlighed til Kunsten blandede der sig altid en vis Foragt for Professionen, hele Livet igennem vedligeholdt han Forbindelsen med Videnskaben, som om han trængte til et Stade udenfor eller ovenover, der fremhævede ham blandt de andre. Saa vidt jeg ved, optraadte han aldrig som Skuespiller udenfor Teatret, kun som Videnskabsmand — lige til det sidste underskrev han sig gerne: Dr. Karl Mantzius.

Han vilde vel overhovedet aldrig være faldet til Ro. Det lader sig ikke forklare derudfra, at han var, hvad man kalder en sammensat Natur — vi er jo alle mere eller mindre sammensatte, men »Sammensætningerne« er sjældent saa udprægede, at de ikke uden altfor megen Besvær lader sig udligne under Nødvendighedens Lov, i Samlivet eller Samarbejdet med andre

Mennesker, der holder de mange Svingninger i Balance. Hellerikke lader det sig forklare derved, at han var hvad man kalder to modsatte Naturer, Borger og Kunstner i samme Person — de to Naturer er sjældent hinanden saa absolut modsatte, at de ikke nok kan mødes, og er de det, kan et Menneske med et sundt sjæleligt Reservefond gennem Selvtugt ophæve Modsætningen eller rettere hæve sig op over denne og finde et Hvilepunkt i Arbejdet og Fantasiens indre Liv, hvor han kan leve i Fred med sig selv. Man kommer vel Sandheden nærmest ved at mene, at Mantzius som Menneske var den forunderligste Blanding af de mest modstridende Modsætninger — godtroende og mistænksom, behersket og opfarende, ømfindtlig og »large«, en Nøgtern og en Fantast, og som Kunstner — man misforstaa ikke Ordet — noget af en »Gentleman-Artist«, paa en vis Maade altid paa Siden af sig selv, derfor uden noget rigtigt Sted, hvor han kunde finde den fulde Hengivelses Hvile. Og dog føler man, at hellerikke derigennem naar man ind til hans særegne Væsens Kærne. Sagen var vel den, at der dybest inde var et lukket Rum, et Sindets Mørkekammer, der

skjulte en Hemmelighed, som sikkert ikke engang var ham selv fuldt bevidst, en Dæmon i hans Indre, der foruroligede ham, som den forvirrede andre. Derfor fik han ikke Fred. Men ogsaa derfor blev han Skuespiller. Thi rent instinktmæssig har han følt, at denne Hemmelighed *kan* finde sin Udløsning i Kunsten og kun i den. I Ly af Masken, i Læ af Selvfordoblingens Anonymitet aabner Kunstneren for de Tusinde det Sind, som forblev lukket for den Enkelte, og finder derigennem Vej til Befrielse.

Hvad det var for en Hemmelighed er ligegyldigt — det var en Uro, en Strid i hans Indre, der bundede i de Dybder i Sjælen, hvortil intet Lys kan trænge. Kun Udslaget interesserer os, de Egenskaber eller Ejendommeligheder, som denne Strid afsatte som Udtryk for hans inderste Væsen. Dr. Edvard Brandes har i sin beundringsværdige Afhandling om Michael Wiehe fremhævet dennes Forlegenhed som et udpræget Karaktertræk. Han skriver: »Den Art Karaktertræk besidder altid noget Hemmelighedsfuldt, som undslipper Iagttagelsen ligesom en legemlig Ejendommelighed. Men man vil forstaa, at den undselige Kejtethed hos et Menneske, der var

skabt til erotisk Skuespiller, maatte vise sig paa ganske individuel Maade som noget Abnormt eller Sært, der aldrig forlod hans Spil.« — Et fremtrædende Karaktertræk hos Mantzius, efterhaanden som man kom ham saa nær, som man kunde komme, var i Slægt med Forlegenhed. Edvard Brandes mener, at Wiehes Forlegenhed udsprang af dyb Beskedenhed. Det er muligt — ligesaa muligt at den udsprang af tilbagetrængt Selvfølelse eller tilbagetrængt Strid mellem Beskedenhed og Selvfølelse. Med Beskedenhed havde Mantzius' Forlegenhed tilsyneladende intet at gøre. Og dog skal man ikke forsværge, at den ikke i sit dybeste Udspring stod i Forbindelse med det samme sjælelige Urocentrum, hvorfra Wiehes Forlegenhed udsprang: en Hæmning i Sindet, en Fortrængning, der stemmer op som en Sluse — og bruser over alle Bredder, naar Slusen sprænges.

Ingen der kun kendte Mantzius fra Gaden, Scenen eller Selskabslivet, vilde vel tro det. Og dog var det saadan. Der var over hans Væsen, naar man kom ham lidt nærmere ind paa Livet, en paafaldende Forlegenhed eller Usikkerhed. Det viste sig rent udvendig i en pludselig Skif-

ten Farve, i en famlende Stemmeføring, der kunde slaa over i Stammen og Hakken — som hos meget selvoptagne Mennesker, der tror, at deres eget Ydre eller Indre er Genstand for andres Betragtning i lige saa høj Grad som for deres egen. Hvem ved iøvrigt, hvormeget hans udprægede Ydre maaske allerede fra de første Drengaar har fremelsket den Ømfindtlighed overfor Omverdenen, som ikke forlod ham gennem Aarene? Det slog En ogsaa, at han ofte, naar man privat var i Stue sammen med ham, og en ham nærstaaende Trediemand var tilstede — at han da talte *via* denne: han søgte med Blikket stadig denne Tredie under Samtalen med den anden, som om dette faste Støttepunkt hjalp ham til at holde Samtalen i Gang. Samtale var iøvrigt ikke hans Sag. Han førte den ikke jævnt og naturligt, den havde et nervøst Staccato, et opstemt Forte, der saa pludselig med et Chok kunde stoppe op som foran en Forhindring, aabnende for en Afgrund af en Pause. Der var ogsaa tit over hans ellers saa nærværende Person en paafaldende Distraktion, der kunde give sig de pudsige Udslag, ikke mindst fordi han i sin Aandsfraværelse var fuld-

kommen uimodtagelig for Situationens Komik. Jeg husker en Solskinsdag — jeg havde faaet et nyt Sæt violfarvet Foraarstøj og kom lykkelig udhalet i alle Ender og Kanter op til ham. Vi sad overfor hinanden, han i Skrivebordsstolen, jeg i Sofaen med det ene Ben let henkastet over det andet og drøftede en Sag af Vigtighed. Pludselig tav han og blev siddende med Blikket tankefuldt sænket, medens min Tale, opmuntret af hans tilsyneladende bifaldende Taushed, strømmede frit fra Leveren. Endelig løftede han Hovedet: »Undskyld en lille Afbrydelse,« sagde han med urokkelig Alvor. »Hvor køber De med Forlov Deres Sokker?« —

Overhovedet var han i en forunderlig Grad uden Sans for det komiske, naar hans egen Person spillede med i Situationen. En Dag sad vi sammen, han, jeg og en af de yngre Skuespillere ved Teatret. Denne, som havde et udpræget Kopieringstalant, fremførte et kosteligt Galleri af Teatrets mest kendte Skikkelser under Mantzius' stigende Munterhed. Pludselig siger den unge Skuespiller: »Kan De huske, Dr. Mantzius, da N. N. paa Elevskolen spillede Don Carlos for Dem?« — og han begyndte at fortælle

og gengav en Scene med Mantzius som Hovedfigur, Mantzius' Stemme, Ansigtstudtryk, Bevægelser — uskyldigt, men med uforlignelig Træfsikkerhed. — Mantzius' Ansigt blev under Scenen længere og længere, og da den omsider var forbi, sagde han med den mest gravalvorlige Mine: »Ja, det var virkelig en *meget* fornøjelig Historie.« Siden hen syntes den unge Skuespiller og jeg, at *det* var det mest fornøjelige ved Historien. —

Dette er kun Bagateller. Det var dybere inde, Usikkerheden bundede. Om Smagen kan der som bekendt ikke disputeres, det vil vel sige, at det nytter ikke at disputere, den Smag man nu en Gang har, den har man. Ogsaa Mantzius havde sin egen Smag, men den var usikker — i den Forstand, at han saa let lod sig rokke. Jeg har ovenfor optrykt et Brev, hvori han staar inde for et fransk Skuespil, som jeg paa Grund af dets efter min Mening forløjede Væsen havde bedt mig fritaget for at sætte i Scene — ja, for at demonstrere sin Overbevisnings Fasthed angiver han endogsaa Tidspunktet for dets Opførelse. Stykket blev aldrig spillet. Jeg mindes ogsaa, at han i sin Direktørtid havde ladet sig

engagere til at optræde i et Par Film — et Blad angreb ham, han imødegik Angrebet meget kraftigt og var absolut ikke til Sinds at lade sig rokke i sin Beslutning, ja han angav alle de Grunde, der havde bevæget ham til at gøre Forsøget. Filmen blev ikke optaget, mens han var Direktør for Teatret. Men det splittede i hans Natur, den gyngende Grund, hvorpaa han færdedes, viste sig tydeligst i hans Menneskekundskab, det Omraade, hvor Instinktet er saa godt som eneraadende, og Erfaringen, hvor stor den end er, saa dog atter og atter lader sig føre paa Vildspor. Den meget Selvoptagne er en daarlig Menneskekender — Instinktet har maattet vige Pladsen, og Erfaringen er hos den Art Mennesker mindre objektivt underbygget end subjektivt bestemt. Hos Mantzius var Menneskekundskaben bygget paa et altfor personligt Grundlag: om han havde Grund til at tro, at Vedkommende var for ham eller imod ham — og den, der ikke var for ham, var imod ham. At der kunde findes Mennesker, der hverken var for ham eller imod ham, forstod han ikke. Han selv forholdt sig aldrig ligegyldig overfor nogen, derfor kunde han ikke forstaa, at nogen kunde forholde sig

lige gyldig overfor ham. Og mindst af alt forstod han, at den, der havde meget tilovers for ham, ogsaa kunde have meget imod ham. Han, der saa sikkert vidste at bedømme Livets Sandhed og Følelsens Ægthed paa Scenen, stod famlende og usikker overfor Bedømmelsen af Mennesker i det virkelige Liv. Den smilende Falskhed, den glatte Smiger, som hans Blik vilde have gennemskuet i samme Sekund, den viste sig i Rampens Lys, gled paa Listesko ind i hans Sjæl. Den aabne Sandhed, der vilde hans Bedste, maatte staa udenfor og blev ikke lukket ind. Han var paa Vagt overfor Fortrolighed, fordi han selv manglede Fortrolighedens Gave. Derfor stod han ogsaa saa underlig isoleret, havde ingen egentlige Venner paa Teatret. Derfor stod han ogsaa i dybeste Forstand hjælpeløs, naar han kunde trænge til Hjælp. Han var af de beklagelsesværdige, der ikke kan hjælpes, fordi de til syvende og sidst ikke selv vil det.

Dette hang sammen med, at han selv vilde alt — og han vilde og kunde alt, saalænge der var strygende Medbør og Skibet dansede let over Bølgerne. Hans Arbejdslyst og Arbejdsevne var da uhyre, større end nogen andens paa

Teatret — der var da over ham noget af den fødte Førers overdaadige Kraft, som gav Liv og Lyst til Arbejdet, fordi alt i ham udstraaede Fart, Friskhed, Mod. Man gik som i frisk Blæst deroppe, der var for en Gangs Skyld luftet ud helt ind i den gamle Bygnings skumleste Kroge. Jeg husker de forholdsvis tidlige Møder paa Chefens Kontor, vi andre mødte mere eller mindre morgengraa og tause — naar Mantzius viste sig, stod Morgenfriskheden om hans Skikkelse. Han var overhovedet af de Mennesker, for hvem Medgang var en Livsbetingelse, der fremelskede alle hans bedste Evner og Egenskaber, Klarhed, Fasthed, Rankhed, indre og ydre. Jeg husker Prøverne — man gik i Ilden for ham, hvor fjærnt han end stod, ja maaske netop fordi han stod saadan. Ofte maatte jeg tænke paa Lærerne i Skoletiden: Der var dem, der indbød til Fortrolighed og var ligesom Kammerater med Klassen — dem foragtede vi inderst inde en Smule. Men der var En, som holdt sig og derved os i en hemmelighedsfuld Fjærnhed, men hvis Velvilje vi alle kappedes om at vinde. Naar han kaldte en af os frem og bad den Udvalgte gaa over til Jørgensen efter 3 til 25 — ak ja, det var

déngang — saa svulmede Ens Hjærte af Stolt-
hed som Soldaten af den store Armé, der kald-
tes frem foran Fronten. —

Ja, saadan var Mantzius i Medgangens gyldne
Tider, men naar Vinden slog om og Skuden be-
gyndte at slingre, var han ikke Mand for at
føre den frelst gennem Stormen. Han kendte
ikke sin Begrænsning i Medgangens Tid, og han
kunde ikke finde Ligevægten i Modgangens —
højt oppe eller langt nede, Vægten var aldrig i
Balance. Jeg mindes min Overraskelse, da Mod-
gangen for første Gang i hans Direktionstid
mødte ham, og jeg til min Forundring saá, hvor
lidt der skulde til for at bringe hans tilsynela-
dende Stejlhed og Fasthed til at vakle:

Teatret havde spillet et Stykke af Hermann
Bahr: *Koncerten*. Da jeg om Aftenen efter Tæp-
pets Fald gik over Scenen, stod Mantzius, der
havde spillet en af Hovedrollerne, og lyttede til
Bifaldet, som tyndt og spredt lød op fra Til-
skuerpladsen. Jeg vilde gaa hen til ham for at
sige et Par Ord, da jeg pludselig sér ham stampe
i Gulvet og i Spring forsvinde op ad Trappen
til sit Værelse paa Gangen. Jeg stod lidt, beslut-
tede saa at vente til bedre Lejlighed.

Kritiken havde været haard, lidt for haard maaske. Da jeg den næste Dag traadte ind i hans Kontor paa Teatret, stod han ved Skrivebordet — Bladene laa spredt hen derover. Jeg havde næppe faaet Døren lukket efter mig, før han med en Haandbevægelse mod Aviserne sagde disse tre talende, desværre altfor talende Ord:

»Skal jeg gaa?» —

Nej — hans Fasthed, hans Selvsikkerhed var kun en Maske. Hans Kraft hvilede ikke trygt i sig selv som hos de stærke, der endog vokser i Styrke, naar de faar Lov til at prøve Kræfter med Elementerne. Heldet og dets Følgesvende Magten og Æren var nødvendige for hans Eksistens, og naiv, som han var paa Bunden af sin Sjæl, tænkte han ikke paa, at andre, mindre venligt-sindede Svende holdt til i Følget. Den ydre Magt var ham en uundværlig Afstivning, og han holdt af at vise, at det var ham, der havde Magten. Troede han at mærke, at hans Magtbud ikke blev respekteret med nøjagtig samme Højtidelighed, hvori det blev udstedt, og Synderen i den Anledning blev stedet for hans Aasyn, afspejlede Magtfølelsen sig eksplosivt i Udtryk-

ket — det var, som om der med usynlig Skrift stod skrevet paa hans Pande: *Glas — forsigtig!* Det var ham ogsaa en Tilfredsstillelse at føle sig frygtet, og han udvalgte sig — grusomme som vi Mennesker er — til sine Ofre dem, der tydeligst viste, at de frygtede ham. Et Billede dukker frem i min Erindring: Tidlig Morgen i Skuespillerfoyer'en. Omkring Midterbordet Teatrets Embedsmænd, iblandt dem den mest omhyggelige og pligtopfyldende af alle. Han rejser sig og gaar hen til Mantzius med Repertoirelisten. Da han rækker den frem, skælver Papiret i hans Haand, og det dirrer i hans Mundvige. Mantzius tager Papiret, løber det flygtigt igennem — løfter saa Hovedet og retter sit Falkeblik mod Ofret. »*Pierrette* staves som bekendt med to r'er,« siger han tonløst, idet han rækker Papiret tilbage. Og i en lang og grusom Pause holder han den Ulykkelige fastnaglet som en skælvende Mus under Rovfuglens Klo. —

Men i Modgangens Time gled Magten ud af hans Haand, og han stod saa underlig tomhændet tilbage. Der kunde da komme over ham en paafaldende Ligegyldighed, som kunde nærme sig til Selvopgivelse. Og Raadvildheden og Mod-

løsheden forplantede sig hurtig nedefter, fordi han havde isoleret sig selv og ikke i rette Tid havde forstaaet at skabe den Solidaritetens Aand, der træder hjælpende til, naar den føler, at Hjælp er nødvendig. Og som det saa ofte gaar — han, der ikke i Medgangens Tid vilde hjælpes, fordi han blindt stolede paa sin egen Kraft og Magt, han blev uretfærdig og bitter mod dem, der med Glæde vilde have rakt ham begge Hænder, hvis han i Tide havde forstaaet at lade dem føle, at han stolede paa og regnede med deres Hjælp. Nu stod han ene, følte sig pludselig ene, maaske for første Gang i sit Liv. Og han var ikke den, der var stærkest, naar han stod alene. —

Nej, han var ikke stærk, naar han stod ene. Han kendte ikke sig selv — for han kendte ikke sin egen Begrænsning. Han var uden Ligevægt, uden den sunde Selvkritik, der stiller Evne og Vilje i det rette Forhold til hinanden og i Tide afværger de altfor store Udsving fra Balancen. Han stolede blindt paa sig selv. Da han fik Øjnene opladt, saá han, at han var en ensom Mand. Og som alle Ensomme var han da tilbøjelig til at tro, at alle havde svigtet ham, og

at han var omgivet af Fjender paa alle Kanter. Han vidste ikke, at den værste Fjende skjulte sig inde i hans eget Sind.

Men han var en stolt Natur. Der kom ingen Klage over hans Læbe. Han trak sig tilbage, lukkede sig inde i fornem Isolation — og tav.

III

Jeg har gennem disse Linier søgt at tegne et flygtigt Rids af Mennesket Karl Mantzius — jeg skal i det Følgende prøve paa at finde de Forbindelseslinier, der fra Mennesket fører til Kunstneren. —

Mantzius' Ydre stemmede ikke med det tilvante Begreb: en Skuespiller. De faste skarpe Linier lod sig ikke let udslette eller omforme ved Hjælp af Sminke og Kit, det var ikke noget Lærred, der lod sig male paa, snarere et Stykke Skulptur, der var, som det var. Ingen venlig Fé havde i Vuggegave givet ham de gode ydre Betingelser, der er saa nødvendige for Skuespilleren — han maatte skabe alle sine Skikkelser i sit eget Billede, og dette Billede var ikke af dem, der paa Forhaand har Chancer for at vinde Publikums Sympati. Han havde ikke Smilets besnærende Charme, der forsoner og erobrer. Hans Stemme — denne mærkelige Træ-

blæser, en Blanding af en Klarinet og Obo — var baade pinlig presset og samtidig pinagtig paatrængende, uden Dur'ens festlige Glans og uden Moll-Tonernes Sangbund og følsomme Melankoli. Alt var saa underlig usmidigt, ja næsten afvisende — Ansigt, Stemme, Krop stod fra første Færd skarpt og stejlt tilskaaret fra Naturens Haand. Selv da han blev den store ansete Kunstner, lykkedes det ham dog aldrig at træde i det nære Følelsesforhold til Publikum, som langt ringere Talenter naar paa et meget tidligt Tidspunkt, og som sikrer dem Publikums Bevaagenhed, stigende proportionalt med Alderen, indtil Tæppet falder for sidste Gang under Jubel og Taarer. Der var det samme »tre Skridt fra Livet« i Mantzius' Forhold til Publikum som i hans Forhold til Enkeltmand privat.

Det var som en aaben Modsigelse, en Skæbnens Ironi, at dette saa lidet bøjelige Ydre var udset til at virke i dén Kunsts Tjeneste, der stiller Krav ogsaa til det Ydre og dettes Omformningsevne. Men alle de Hindringer, der paa Forhaand stillede sig i Vejen for ham, bidrog samtidig til at anspore den Energi, der under

gunstige Forhold saa ofte svækkes i Væksten og — som en Evne der ikke bruges — lidt efter lidt sygner hen og visner. Hvor mange Eksempler gives der ikke paa evnerig og løfterig Ungdom, der slog sig til Ro med Ungdommens letkøbte Sejre, og kun havde Sminken at dække sig med, naar Ungdommens første Tid var forbi. Mantzius forstod, hvad det gjaldt for ham i første Række: han maatte være fuldkommen Herre over sit Instrument, før han kunde spille. Det synes saa let at spille paa dette Instrument, den menneskelige Røst, og dog er maaske intet vanskeligere. Hvert Ord blandt de tusinde skal have sin særegne Farve, for at det fuldtud skal kunne høres, sin Tone for at det skal kunne føles, hver Sætning sin Form og sit Tempo, hver Pause sin Atmosfære, sit bestemte Forhold i Tid og Rum. Dertil kommer saa den fuldkomne Harmoni mellem Tale og Mimik, alle Fysiognomiets Afskygninger og Afspejlinger, Kroppens og Lemmernes indbyrdes Forhold. Alt dette smeltet sammen, smeltet ind i en Form, der maa være sluttet, saa enhver tilfældig Improvisation er udelukket — men samtidig aaben for Øjeblikkets flygtigste Inspirationer, saa Skikkelsen,

hver Gang den genskabes, kan staa i det samme skælvende Lys af beaandet Liv, hvori den fødtes første Gang i Enrum i Kunstnerens Sind. Og først saa — naar hele dette mægtige Apparat er i fuldkommen Orden — først da kan selve »Spillet« begynde. —

Jeg tror ikke, at nogen Skuespiller herhjemme har kæmpet en saa utrættelig Kamp som Mantzius for at faa det genstridige Stof til at bøje sig under sin Vilje. Der ligger en Fare i denne Arbejdsmetode, i denne minutiøse, ja næsten videnskabelige Granskning af Hjærte og Nyrer. Udtrykket kan blive stereotyp, udtørret, ulevende i sin en Gang for alle støbte Form, det fulde Herredømme over alle Udtryksmidler kan stivne i Rutine og Virtuositet. Men den trange Vej gennem Vanskelighederne var nødvendig at gaa for en Kunstner af Mantzius' Natur, for at han kunde naa til Toppen af sin Evne. Han var ikke af de overdaadig udstyrede, som i Tillid til Instinktets og Fantasiens selvfølgeligelige Sikkerhed kaster sig ud i Spillet og i Kraft af et langt, bærende Aandedrag gennemfører det sejrrikt, selvom de nu og da snubler over Tangenterne. Mantzius var ingen Natu-

rens muntre Søn, der finder »med Lethed, ved et Under« — snarere en Noureddin, der med Flid grubler sig Resultatet til. Han dannede sine Skikkelser, navnlig i de yngre Aar, mere ad Refleksionens og Analysens Vej end ad Situationens og Fantasiens, derfor kom der ogsaa ofte noget mosaikagtig opbygget eller sammenstykket over Figuren — man fulgte og nød det fine og aandfulde Arbejde, men sjældnere følte man den rent umiddelbare »Besættelse«, der lader Tilskueren glemme Kunstneren for den Skikkelse, der er skabt. Forsaavidt kunde man sige, at han skabte sine Skikkelser udefra — men ogsaa kun forsaavidt. Thi de fuldkomne levende Skikkelser, han skabte i sine bedste Aar, maatte som en hvilkensomhelst anden Skikkelse, der har kunstnerisk Liv, opstaa i det Brændpunkt i Kunstnerens Indre, hvor Aand og Natur mødes i fuldkommen Hengivelse. —

Der er vel, kort udtrykt, to udprægede Skuespillertyper: Forstandens og Fantasiens, Intel ligensens og Gemyttets, Tankens og Blodets, hvad man nu vil vælge af Udtryk for at klar gøre, hvor *Overvægten* ligger — de enkelte sjældne Undtagelser, der som Michael Wiehe ægger

og ængster ved Sindets løndomsfulde Trolddom, lader jeg ude af Betragtning. De tvende Typer kan hver for sig være lige store som Skuespillere i deres Evne til at skabe den fuldkomne Illusion — hvem man vil kalde størst som Kunstner bliver en Sag for sig. Mantzius og Olaf Poulsen var to saadanne udprægede Typer. Man følte det stærkest, naar man under Prøverne stod paa Scenen midt mellem dem begge, man var da baade i figurlig og bogstavelig Forstand rykket dem saa nær ind paa Livet som muligt. Der stod fra dem begge en Udstraaling af Kraft — det kunstneriske Overskud, der slog ud. Hos Olaf Poulsen følte det som noget rent animalsk, som Blod — Blod under Højtryk, Straalevarme, vældige Kræfter, der slap løs. Hos Mantzius som Nerve — Nerve under Højspænding, Gnister der sprang, Luften omkring ham dirrede af Uro. Man følte Forskellen i Repliken: Olaf Poulsens var som Bomber, der sprang — Mantzius' som Pile, der traf. Men stærkest følte Forskellen i noget uforklarligt — i dét man, for at have et Ord at holde sig til, kalder »Livet« i Kunsten. Olaf Poulsens Kunst struttede af Liv, blodrigt, ildfuldt Liv, en sjælelig og legemlig

Sundhed, som han rundhaandet kunde øse ud — der var stadig den samme Rigdom tilbage. Der var et saa fuldkomment Samspil mellem Sjælens og Legemets Udtryk, at man med den dybeste Nydelse kunde følge f. Eks. hans Hænders Sprog, hver enkelt Bevægelse var saa talende, at den i sig selv var fortættet og besjælet Liv. Det samlede Indtryk var rundt — Replik, Mimik, Figurdannelse — fuldkomment i Form og Forhold som en Kugle. Hos Mantzius var alt mindre dristigt, mindre bugnende, der var noget tilbagetrængt, næsten paaholdende i Udtrykket, det stod fast i Tegningen, personligt afgrænset — det samlede Indtryk var klart, tilskærpet, afslebet med Omhu i funklende Facettens Farvespil. Som hos alle gode Kunstnere var der hos dem begge intet tilfældigt, Arbejdet, der laa forud, var lige intensivt og uddybet — Forskellen laa i, at alt hos Olaf Poulsen virkede tilfældigt og derfor følte uforberedt og overraskende, som skabt i Øjeblikket, medens Mantzius' Spil virkede som det én Gang for alle var anlagt, ordnet og afvejet. Det var selve »Spillet«, der inspirerede Olaf Poulsen i langt højere Grad end Mantzius. Naturen var Driv-

kraften hos den ene — Aanden det bærende Princip hos den anden. Den inderste Kærne i Olaf Poulsens Kunst var hans Sans for Monumentalitet — Kærnen i Mantzius' Kunst hans Sans for Individualiteten. —

Ja, disse to herlige Kunstnere paa Prøverne, uden Publikum, der saa ofte lokker en Skuespiller ud i ukunstnerisk Overdrivelse — uden Sminkens og Parykkens hæslige og livløse Attribute! Den, der ikke har set dem deroppe i det bløde dæmpede Arbejdslys, i den lune fortrolige Arbejdsfred, har ikke set den bedste Kunst, de har ydet. Der gik Olaf Poulsen omkring i det gamle blaa Jakkesæt, væver og tæt paa de smaa geskæftige Pølsefødder, dampende af Varme. Den lille runde Haand foer hyppig gennem det lokkede Haar og over den varme Nakke, nu og da lindede den ved den dybt nedfaldende Flip, over hvis Udskæring en lille Kant af Uldtrøjen blufærdig tittede frem. Alt var Liv, Bevægelse — det pragtfulde Ansigt, kolossalt og uudgrundeligt forvitret, den skiftende Belysning over de hundrede Folder, Rynker og Gruber, Livets Sol og Skygge i evig Vekslen som Ilinger over Vand, hemmelige Bud fra det bølgende Liv i hans

Indre. Og Mantzius! Det lille blanke Hoved skarpt afskaaret af den stive stramme Flip. Uhyre soigneret, omhyggelig klædt i Jakét med Silketørklædets Snip over Lommekanten, stribe Benklæder med nystrøget Pressefold. Udtrykket aarvaagent, vagtsomt, funklende af Vid og Kløgt. Paa hans Ansigt spillede Lyset, det klare Lys af Aand, slog Gnister af den spejlblanke Isse, skød Lyn fra de skarpe Øjne. Og nu og da skyllede hede Bølger Rødmen op fra det hæftige Hjærte og forraadte den hemmelige og hellige Ild, som brændte derinde, skærmet bag Panser og Plade. —

Men tilbage — Erindringen er en farlig Følgesvend, der leder paa Afveje . . .

Jeg har i det Foregaaende gennem Sammenligning og Modstilling søgt at antyde de *Yderlinier*, der afgrænser Mantzius' kunstneriske Individualitet. Spørgsmaalet bliver nu, hvad han naaede indenfor denne sin Begrænsning, og hvad han ikke naaede — enten fordi han gik udover sin Evnes Begrænsning, eller fordi han ikke fik Lejlighed eller maaske manglede Mod til at vise, hvor langt denne Grænse i Virkeligheden strak-

te, hvis han hensynsløst var gaaet til det yderste Punkt af sin Evne.

Mantzius var den første moderne Skuespiller i en ny Tid. »Moderne« og »ny Tid« nøjere bestemt som Udtryk for en ny Retning i Tiden: en ny Aandsform, svarende til Tidens Krav, og samtidig en ny Udtryksform, svarende til dens Tempo og Tone. Emil Poulsens Form var en Overgangsform som Topsøes i Litteraturen, han var — skønt skeptisk og forstandsmæssig præget — for dybt rodfæstet i Romantik, Lyrik og Idyl, havde hverken i sin kunstneriske Natur eller dens Udtryk noget dybere Mærke af sin Tid. Hans Væsen blev efterhaanden for akademisk, hans Form for abstrakt, hvor megen fin Menneskelighed og musikalsk Følelse hans Kunst iøvrigt rummede. Af senere moderne Opgaver lykkedes vel kun fuldt Hjalmar Ekdal for ham, fordi Rollen i sig selv var Romantik, Lyrik og Idyl, forvrænget i det Ibsenske Hulspejl, og fordi Emil Poulsen raadede over den Selvironi, der tillod ham at afsløre de efterromantiske

Idealskikkelser, som han selv havde givet — om man her tør bruge Ordet — Kød og Blod paa Scenen. Og Olaf Poulsen stoppede i Virkeligheden tidlig op, forankrede sig ved Holberg, Heiberg og Hostrup og fandt sig i moderne Opgaver vistnok kun rigtig tilrette i Benzons og Esmanns muntre og elskværdige Selskabstone indenfor det letlevende og velhavende København. Kun en eneste Gang, i *Forretning er Forretning* kastede han sig ud i en stor moderne Opgave og gennemførte den med beundringsværdig Energi. Men det blev dog mere en mægtig sidste Kraftanstrængelse, en nervøs Overanspændelse, uligevægtig og urolig, end en samlet Skikkelse, behersket af kunstnerisk Ro og Harmoni. Olaf Poulsen manglede i Virkeligheden Herredømmet over Figuren, den tog paa afgørende Punkter Magten fra ham og drev ham — som altid i lignende Tilfælde — ud i Folkekomedie og Melodrama. Dette følte han sikkert ogsaa selv — han vendte aldrig senere tilbage til Rollen, men blev paa det sikre Parnas hos de gamle Guder. —

Men Mantzius var Tidens Barn — Kød af dens Kød og Aand af dens Aand. Og han var ikke længe om at vise det. I sit 25de Aar, et godt

Aarstid efter sin Debut, viste han sit Ansigt for første Gang i et moderne Skuespil — som Relling i *Vildanden*.

Jeg tror, at man i Korthed kan karakterisere den moderne Form for Skuespilkunst, som Mantzius her gav det første Udtryk paa vort Teater, ved Betegnelsen: *Stil*. Men ganske vist Stil taget i flersidig Betydning. Først i Betydningen Stil som personlig Udtryksform i Lighed med Skribentens. Dernæst Stil som Udtryk for Figurens Form, dens Støbning, dens rent plastiske Forhold i Rummet. Og endelig Stil som Udtryk for dens Forhold til Digtningen, dens Slægtskabsforhold til Digtningens Aand og Digterens Væsen.

Det var en stærkt personlig Udtryksform — den stod skarpt mod den dannede Fællestone, der efterhaanden var bleven Samtalens Form paa Teatret, og som nu og da kunde minde om et fint sammenspillet Whistparti. Den unge Mantzius' Replik var haard, stejl, gennemtrængende, holdt i en egen Lapidarstil, der som Ib-sens skar gennem Vrøvlet. Derfor gled han hellerikke ind i Ensemblet, stod i Virkeligheden udenfor eller snarere som et isoleret Centrum

midt i Begivenhederne. Det var Ordets Magt, den personlige Tales — i Kraft af dens Suverænitæt beherskede han Situationen. Man lyttede til de andre — Relling ruskede op, ham hørte man efter. Saa mange Aar er gaaet, og endnu lyder i Ens Øre det kraftige Smæld af hans Røst, ja det er som om Erindringen fremkalder selve de Ord, der blev talt og hvert enkelts Farve og Nuance — saa indtrængende borede det skarpe og blanke Instrument sig ind i Bevidstheden.

Og til denne hans Tales faste Form svarede Skikkelsens ydre Fremtoning. Naar Relling stod paa Scenen, stod han der. Der var intet af det Lemmedaskeri eller af de Sprællemandsfagter, der saa ofte var Udtryk for Ro eller Liv paa Teatret. Figurens Støbning var mesterlig, fra det stærke blodskudte Hoved, der sad rankt paa den haarde Hals, Kroppens trodsige Kraft i Ryggens Rejsning og i Lemmernes sluttede Forhold i Ro og i Bevægelse. Det var en plastisk fuldkommen Skikkelse, en tæt Forening af Kraft og Ro i Formens faste Harmoni.

Og endelig Skikkelsens Forhold til selve Digtningen. En mindre betydelig Kunstner kunde have formet en moderne Ræsonnør, et irrite-

rende Talerør med Ibsensk Maske og Manke — hvor ofte har vi ikke set denne Afart af Skuespilkunst paa Scenen. Mantzius var Doktor og Norsk og Ibsensk, men uden selv den svageste Antydning af Ibsen.

Han var *Læge*, med det haarde undersøgende Blik bag den skarpe Lorgnet. Kold og kynisk færdedes han paa Atelieret som paa en Klinik og gav sine Forsøgsdyr den daglige Dosis af psykisk Stimulans, som skulde til for at holde Livsløgnen vedlige. Han var Læge i sin Følelse af Pligt og Ansvar, da han mod Slutningen kommer ilende og knæler ved Hedvigs Dødsleje, ivrig og dog varsom i sin Gerning, klar i sin Hjerne blandt de fortumlede Invalider, forpint i sit Hjerte over Tabet af den lille Vildandemor, der er gaaet i Døden af meningsløs misforstaaet Trang til at ofre Livet for den, for hvem Liv og Død kun er Frase.

Han var *Norsk*, hjemmehørende i den Ibsenske Smaastadsatmosfære med dens Snetyknings og klamme Kulde, en Evne i Forfald, blisset og tidlig skimlet med en Dunst af Rangel og Pjolter og kold Tobak i den blankslidte Gentlemandress. Men ogsaa Norsk i sin robuste Mod-

Relling i »Vildanden«.

standskraft, i sin sjælelige Rankhed, ja Race midt i den sure Dunst og bitre Forsumpning. Intet andet Steds hørte denne Dr. Relling hjemme end i det Norge, hvis aandelige Goldhed og Frost indblæste Ibsen den store og stolte Devise: Menneskeandens Revoltering.

Og endelig var han *Ibsensk*, hvis man tør bruge det forslidte Udtryk, maaske den mest Ibsenske Skikkelse, der er skabt paa den danske Scene. Man ser det bedst ved at sammenligne Mantzius' Dr. Relling med de andre Mandsskikkelser i samme Drama paa vort Teater. Hvor ypperligt Spillet end var for Hovedpersonernes Vedkommende — det var dog ikke Ibsen, det strejfede undertiden i betænkelig Grad Farce og Melodrama, uden den Baggrund af parodisk Tragik, der lurer paa Mørkeloftet i Dramaets dybe Perspektiv. Mantzius' Figur var i Niveau med Digtningens Aand, et Kraftuddrag af den Ibsenske Aand, barsk og uforsonlig, med Haabløshedens Galgenhumor bag Masken, fordi han føler, at han ogsaa selv er Invalid, en Moralist, forklædt som Kyniker, med selve den »intrikate« Fordring i Baglommen. —

I Dr. Rellings Skikkelse fandt Mantzius'

Ungdomskunst sit kraftigste og aandfuldste Udtryk. Det var det Ansigt, han vendte ud mod Verden — som Relling var Ibsens Ansigt vendt mod Verden, mens Digtningens Sværm af Idealister, Fantaster, Mystikere, Dæmonikere og Asketer spøgede som kæmpemæssigt forkrøblede Gengangere paa Mørkeloftet i Dybden af hans eget Sind.

Man skulde have troet, at denne nye Røst, der saa dristig skar igennem, denne nye Evne, der saa klart gav sig Udtryk, hurtig vilde bane Vej til Opgaver, som kunde kalde det unge Talent frem i det fulde Sollys. Ser man det Repertoire igennem, der blev budt ham, forstemmes man. Ikke just fordi man ønsker, at en ung Skuespiller altfor hastig skal føres frem ad den glatte Vej gennem Sukces og Protektion — Mantzius indbød sikkert ikke selv dertil, jeg kan vanskelig tænke mig ham i ydmyg Bejlen til Publikums og Direktionens Gunst. Men man studser dog unægtelig, naar man ser de Opgaver, der i de følgende fire Aar blev givet ham — deriblandt

følgende af særlig opmuntrende Art: Første Jøde i *Ulysses*, Klemme i *Genboerne*, Tredie Herre i *Sparekassen*, Cigarmager Rerup i *Karens Garde*, Formanden for Byvagten i *Der var engang* —, Præsten i *Intrigerne*, Klister i *De uadskillelige*, Notarius i *Pernilles korte Frøkenstand*, Pastor Madsen i *Under Snefog* og — formodentlig for at blive fuldkommen fortrolig med Værkets Aand — samme Aar Løjtnant Skjoldborg i samme Stykke. Jeg kan tænke mig, at Mantzius' skarpe Tunge ikke er blevet mindre skarp i disse Aar og hans lukkede Sind ikke mindre forskanset bag de Skabeloner, som Teatret fandt ham værdig til at udfylde. —

Endelig lysnede det. I de følgende Aar skabte han i en Række Studier og i enkelte bredere anlagte Figurer en Samling Skitser og Skikkelser, der glimtvis kaster Lys over de Egne af Menneskesindet, hvor hans Kunst følte sig hjemme.

Først Linjen fra Relling, mindre kraftig i Stilen, men med dybere Karakteristik som Assessor Bracks uangribelige Samvittighedsløshed i *Hedda Gabler*. I samme Linje de mere uskyldige, slagfærdige Ræsonnører som Ring i *Anna Bryde*

og de selvglade Middagsfilosofer i den yngre Dumas' polerede Salonstil. Helt ned til Bunden maa han stige, afsløre en Række af de paa Scenen saa yndede Journalistskikkelser, der karakteriseres ved et ulasteligt Ydre og et Indre, der vrimler af alle de Lastens Dæmoner, som en plaget Skribents Fantasi i det vildeste Sindsoprør kan udklække.

Fra Rellings Sarkasme, over Bracks Ky-nisme og Ræsonnørernes mere eller mindre vittige Aandfuldhed prøver han sig da frem paa de Omraader af Komedien, hvor Luften er friskere, Lyset klarere og varmere. Han sætter en Studie op i blegrødt af Andreas Blegnæb i *Helligtrekongers Aften*, den vittigste og mest beherskede Figur, vi har set i det Shakespeareske Lystspil herhjemme. Det var Blegnæb, den klassiske Bangebuks, puffet frem med Næbbet rejst og Hjærtet skudt op i Livet — og i samme Nu hovedkulds paa Flugt med Halen mellem Benene og Hjærtet i Bukserne. Han tegnede med et Par elegante Streger det muntre Letsind i den vin-, sang- og kvindeglade Claes, Friherre af Lejonstam i *Den kære Familie*. Han søgte tilbage til den gamle Komædie, fornyede dens

Stil, der var ved at stivne i Tradition, som Rosiflengius i *Det lykkelige Skibbrud* — senere som Baron Nilus i *Jeppe paa Bjerget*. Rollen er ingenting, en Sidefigur for at faa Handlingen i Gang — og for Ens Øje staaer den saa plastisk i Erindringen, saa man føler den som den faste Tap, hvorm Komedien drejer sig. En Stil saa fuldkommen, den fineste Porcelænsjunker af Bourbontidens Rokoko — fra det hvidpudrede Ansigt med den røde Kirsebærmund og den koket henkastede Skønhedsplet, til de elegant drejede Balletben med de rødhælede Sko. Hvilken Holdning, hvilken Helhedsvirkning af kunstnerisk Stil i Snittet og plastisk Sans i Formen! Og Mennesket bag den naragtig udstafferede og dog saa fuldkommen beherskede Facade. Et Skær af Aand og Adel gennemstraalede den ydre Maske og gød med sit Vid forsonende Glans over Standshovmod og Menneskeforagt. Aldrig før er vist Komediens Slutning blevet forklaret og forsvaret paa mere aandfuld Vis. Præget af Tidsaanden, ja prentet som et uforligneligt Udtryk for den, afrundede denne Baron Nilus vor guddommelige Komodie, idet han med fuldkommen Elegance og Suffisance afleverede den kostelige

Morale, hvori en hel Tids Menneskebetragtning snørkler sig ud i klassisk Rokoko, ikke i Holbergs Aand, men i Tidsaandens Smag — liber baro de Holberg! —

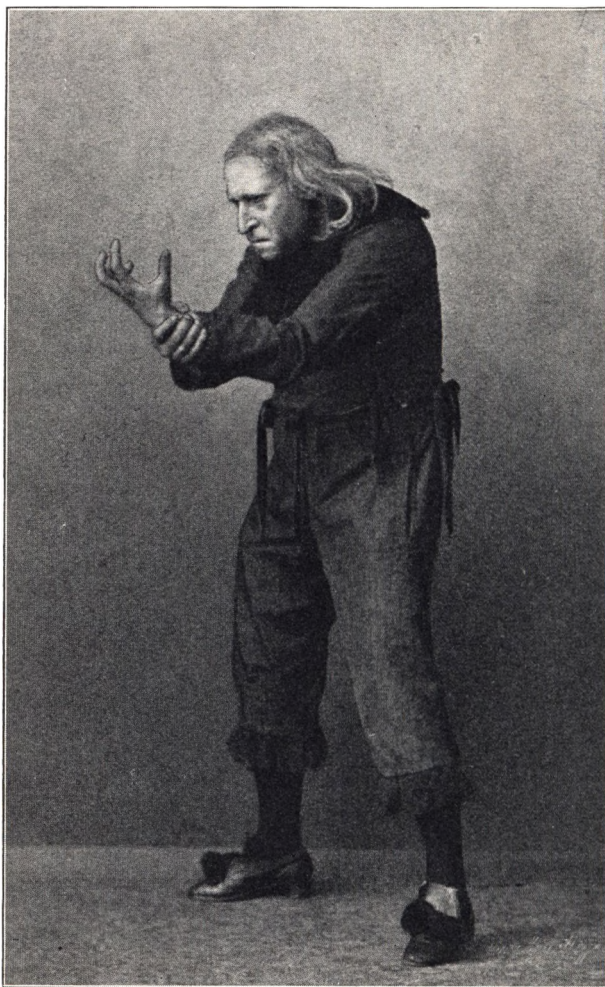
I større Stil vovede Mantzius sig ud som Harpagon i *Den Gerrige* og som Beckmesser i *Mestersangerne*. Som Harpagon fornyede han atter ved sin Stilsans Figuren, bemægtigede sig den med en egen indebrændt Lidenskab, der uadtil virkede isnende og gennem denne dramatiske Modsætning rykkede os den gamle Komædie ind paa Livet ved Skikkelsens hemmelig pirrende Uhygge. Og som Beckmesser skabte han ved den fineste Blanding af tørt Pedanteri og sur Kritik den typiske Musikprofessor fra den fjærne Fortid til vore Dage — det var atter det nærværende, aandfulde Vid og Sansen for den fortidige, musikalske Stil, der gennemstraalede Figuren med hans universelle Aandskultur og gav Skikkelsen Baggrund og Perspektiv gennem Tiderne. —

Mantzius' Karakteriseringsevne stod i disse hans Ungdomsaars vanskelige Brydnings- og Gæringstid i nøje Forhold til hans kunstneriske Stil. Den var skarp, selvstændig iagttagende,

Baron Nilus i »Jeppe paa Bjerget«.

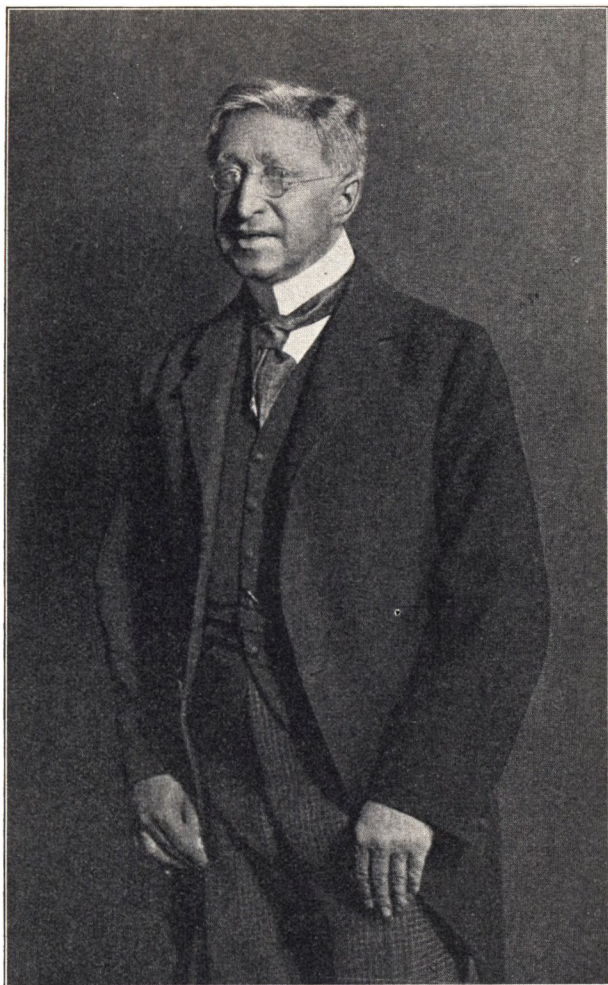

Harpogon i «Den Gerrige».

mere kølig forskende end mildt forstaaende, det var Videnskabsmanden i ham, der gik paa Studierejser i Individets Dyb af Lyster og Drifter mere end Kunstneren, der lod sig gribe af Stemningslivets bølgende Mangfoldighed i Menneskenes Sind. Man følte det, som om han slog ned over et Bytte. Hans indtrængende Evne søgte det særegne, det fremmedartede, ja helt ind til de dybt nationale Ejendommeligheder i Menneskesjælen. Ingen var i Tvivl om, at Relling var norsk, Claes svensk, Beckmesser tysk eller Harpagon fransk. I senere Aar uddybede han denne Evne i Skildringen af det jødiske Væsen og i Billedet af den gamle Islænder i *Det gyldne Skind* — og endelig fremfor alle af Japaneren Kobayashi i *Taifun*, den eneste Skikkelse man husker af Skuespillets »japanske« Galleri. Det var som et Billede af det uigennemtrængelige Østen, Smilet var ikke noget Smil, det var selve *det skæve Smil*, Maske bag Maske. I Retsscenen en katteblød Smidighed, en Blanding af Blidhed og List, en Selvbeherskelse saa fuldkommen, at Øjnene syntes udslukte. Hver Bevægelse diminutiv og dog saa uudgrundelig udtryksfuld, de smaa krumme Hænder holdt fast ind til Krop-

pen med Fingrene ubevægelig samlede som livløse Poter for ikke gennem det yderste Led af en Lillefinger at røbe blot den mindste Trækning af indre Bevægelse. Alt, hver Enkelthed, den tætsluttede sammenspændte Helhed af Vildskab og Ro gav et uforglemmeligt Billede af en dybt fremmedartet Natur, et tæmmet Rovdyr, kattevenligt, med Kløerne paa Lur bag de rolig hvilende Poter. —

Han vendte sig dernæst mod det sære, hvor Særegenheden har indkapslet sig, strejfende det abnorme, Manien. Han slog ned over Alderdommen, blottende Sindets dybe Egoisme, saa det laa nøgent, dyrisk nøgent uden Selvbeherskelsens og Selvforglemmelsens Dække. Han gik til Bunds, mildnede ikke Skildringen ved et forsonende Skær af Forstaaelse eller Medfølelse. Han indlod sig ikke paa Forklaringer, konstaterede blot Kendsgerningen. Som Polonius viste han et Billede af Seniliteten: Hofmandens Diplomati og Galanteri, berøvet det fine Spind af Aand og Vid, tilbage var kun en plaprende Kværn, Snakkesalighedens evige Strøm, hvori Brokker af fordums Skæmt og Kløgt fortumlet flød om — og som en uren Strøm under Strøm-

Kobayashi i «Taifun».

men: Lystenheden, der boblede op fra Dybet og ved sin Duft forraadte Forraadnelsen, som gærede dernede. Han tegnede som Rosiflengius et skarpt Rids af Evneløsheden, der slaar ind som Misundelse og Bagvaskelse for tilslut at afsløre sig i Hævngerrighedens Gift og Galde. Og han gik dybere. Det var, som om han halsstarrig trængte til at bore til Bunds med sin Sonde, til at rase vildere i Harpagons Griskhed, der brændte som et Afsind, meningsløst, hensigtsløst, Rovdriftens sidste nøgne Stadium: Guldet, ikke for Værdiens Skyld, ikke for Magtens, men for dets egen Skyld, Rovet som Rov. Han viste som Marquis'en i *Forretning er Forretning* et Billede af den fødte Olding, Racen i dens Udartning og aandelige Forbening, et vandrende Hylster af en udbrændt Slægt — han var som overtrukket med en grøn Patina af gammel Fornemhed. Og endelig i de senere Aar Grev Steen i *Grev Bonde og hans Hus*, en af de mest sammentrængte Særskikkelser, han har skabt. Det var Alderen, Racens sidste Kraftopbud i Magtsyge, Magtbrynde. Da han stod der med det hvide Ansigt, hvori Alderens døde leverbrune Pletter sad som Fugt eller Svamp, med den

svagt rystende Haand som en Klo om Stokkens Hæfte — ja, det er som om han staar der endnu lyslevende for Ens Syn, virkende ved Fremtoningens ukuelige Jernvilje og sjælelige Forstening, med det grusomme Smil om sin Mund og den bidske Snerren i sin Røst: »Træd nærmere, min Herr Nevø, jeg bider ikke.« — —

Jeg har i det Foregaaende kun nævnet enkelte blandt de halvandet Hundrede Roller, Mantzius spillede i sit Kunstnerlivs første Afsnit, store og smaa imellem hverandre. Han viste sig anvendelig i alle Fag: Tragedien, Komedien, Vaudevillen, Syngestykket, Operaen, det franske Salondrama, det danske Lystspil. Over Ibsens dybe og dystre Sørgespil til Edvard Brandes' kølig-klare Stil og Einar Christiansens fintstemte Toner. Han spillede hele Rangforordningen igennem fra Kommerceraaden, Kancelliraaden, Etatsraaden, Hofjærgermesteren helt op til selveste fjerde Christian. Han spillede de gamle betroede Bogholdere med Hæderlighedens hvide Haar, skaldede Presse-mænd og tyndhaarede Sagførere, frygtløse Krigere og fejge Forførere, Præster, Abbeder og Bisper, alvorsfulde Borgermænd og latterlige Adelsmænd — Kob-

bersmeden i *Genboerne* og Bergthor Smed i *Hakon Jarl*, Mefistofeles i *Faust* og Lange i *Soldaterløjer*, Grimmemann i *Alferne* og Petermann i *Det gamle Hjem*, Grønmeier i *Køge Huskors* og Harald Blaatand i *Palnatoke* . . . hele Teatrets mere vekslende end fængslende Repertoire.

Men op over den hele Skare løftede sig atter og atter Tidens stereotype Ansigt, *det blege Ansigt* paa Teatret, som Nansen og Esmann var det i Litteraturen herhjemme. Det klare Hoved med den skarpe Tunge, Ulasteligheden med et Strøg af Kynisme. Mere og mere gled han i Publikums Bevidsthed over til at blive Personifikationen af Tidens litterære Smag, omplantet i Teatrets Boudoirer af Pudemøbler, Silkepøller, Divaner og Portièrer, alt holdt i dæmpet belyst Lummervarme med Indkig til de intimere Gemakkers forjættende Perspektiv i det Fjærne —

Da følte han, at Teatret var ved at sluge ham, at hans personlige Stil var ved at stivne i Månér og hans Aand i Façon. Afgørelsens Time var inde — Kampen, der skulde føre til Sejr eller Nederlag. Nu gjaldt det om at spænde alle

Kræfter og vove Springet. Hvad han havde vist, var det Ansigt, han vendte ud mod Verden, et stilfuldt og aandfuldt Ansigt med Præg af Kløgt og Hjærtekulde. Han følte nu Trang til at vise sit eget Ansigt, Kunstnerens Ansigt, Afspejlingen af de hemmelige Strømme, der brødes i Dybden af hans Sind.

Han spændte da sine Kræfter og kastede sig med et Tigerspring ud i Shakespeare, det dybe Sind, hvorfra al Skuespilkunst udgaar og hvortil al Skuespilkunst vender tilbage — det dybe Væld af Lyst og Nød, adskilt som Lys og Mørke eller hemmelig forbundne i Galgenhumorens og Melankoliens Clairobscur. Han valgte ikke den »moderne« Shakespeare, Lystspillenes og Hamlets Digter. Bag hans kølige Ydre glødede hans nervøse Sinds Hang til det fantastiske, dets Trang til det grænseløse. Han var ikke en Aand af den Goetheske Art, hvis ligevægtige Sind under Selvbeherskelsens Kontrol gaar den lige Vej til Grænsen af sin Evne. Han maatte erfare sig sin Begrænsning til. —

Man forstaar, hvad der tiltrak Mantzius ved Shakespeares Dramer. Han var fortrolig med Shakespeares Stil og Aand som ingen anden Skuespiller. Han havde i mindre Opgaver med Forskerens dybttrængende Blik søgt ind mod det blottede, det nøgne i Menneskenaturen. Nu trængte han til videre Rum og dybere Bund for sin Forskning, trængte som den Kunstner han var, mest af alt til at udløse sit Sinds Anelser, Drifter og Trængsler i en Digers mangestemmige og dybttonende Sind, der ikke blot igennem Iagttagelse konstaterer Kendsgerningen, men samtidig gennem sin Medfølelse indeslutter Forklaringen og Forstaaelsen. Det var ikke de individuelt særprægede Karakterer som Hamlet, han valgte — det var de monumentale Skikkelser i Shakespeares Galleri, de raat tilhugne Mennesketyper i Michel Angelos patetiske Stil, undfanget og udført i Fantasiens Kæmpedimensioner. Kong Lear, Richard den tredje og Shylock — Oldingen, Krøblingen og Jøden — disse gigantiske Skikkelser, besat af Dæmonernes Af-sind, men med Skæbnen som tragisk Forsoningsmoment bag Uhyggen og Rædslen. De dybeste menneskelige Lidenskaber, Drift, Had og Hævn,

forklaret og forsvaret af en Digter, der kender den dybeste af alle Lidelser, Lidelsen i Menneskenes eget Sind, som fylder os med Medynk mere end med Gru — spændt som de er af den blinde Skæbne »paa denne haarde Verdens Pinebænk«.

Mantzius vovede Springet — og forfejlede det. Hvorfor? Han havde vel et lidenskabeligt Sind, men ikke selve den store Lidenskab. Han kunde virke i *Udbrud*, men over Lidenskabens som *Sindstilstand* var han ikke Herre. Hans Lidenskab var ikke en Naturkraft, i Slægt med Elementerne, Hav, Storm, Ild — den var af nervøs Art, en Ophidselse, som han ikke beherskede i det lange Løb, fordi den hos ham var en tilbage-trængt Nervespænding, et Nødraab, der pludselig skar gennem Hæmningen, ikke selve Naturens Røst, der brusede fra hans Hjærte. Det var ikke Shakespeare, Skaberens, der som Gudeskikkelsen i Michel Angelos Loftsmaleri suser gennem Rummet — det var ikke hans store Vejr og lange Aandedrag, ikke Stormen paa Heden, kun Vindens Piben i Soffitterne. Den fulde menneskelige Hengivelse og den fulde kunstneriske Beherskelse, der er en Befrielse for Kunstneren

selv og derigennem virker befriende paa Tilskueren, havde han ikke. Man følte det, som om han pumpede Skikkelsens Sjæl op i Stød, derved kom der noget asthmatiske over Figuren — en Sjæl i Aandenød er det sande Udtryk, dette være sagt ikke som en Vittighed, men som det blivende Indtryk af Præstationerne. Mantzius, hvis Evne var Sammentrængning, flossede ud i Haar og Skæg, flagrende Kapper og vilde Gebærder. Han, hvis Stil var saa personlig og særegen, blev traditionel og almindelig. I det store og hele mindede hans Skikkelser i de Shakespeareske Dramer om Besvarelsen af akademiske Prisopgaver — kolossale Lærreder i traditionel Stil, livløse som Arten af disse altfor dramatiske og skematiske Illustrationer. —

Men lad os stanse. Det er ikke Kritikens Opgave at bebrejde en Goethe, at han ikke er en Shakespeare. Mantzius forfejlede Springet — det var over Evne. Men i selve hans Vovemod var der noget stort og fortjenstfuldt. Han sprængte Grænserne for sin Evne, men samtidig fandt han sin Evnes Begrænsning. Selvom han ikke vandt i første Omgang, og selvom Nederlaget tog Modet fra ham og holdt ham tilbage fra hans Livs

hemmelige Kunstnerdrøm: Hamlet, saa banede det dog — som det saa ofte sker — Vejen for den største kunstneriske Sejr i hans Liv.

Det Ansigt, Mantzius viste som Grev Trolle i *Den gamle Præst*, var et dobbelt. Et Ansigt, der vendte udad: hans Væsen — og et andet, der vendte indefter: hans Sind. Hans Ydre var Adelsmanden mere end Landmanden, det var Landjunkeren, den adelige forhenværende Officer i Udseende, Gang, Holdning. Han var vant til at byde og til at blive adlydt. Han bar sit Hoved rankt, et blondt, fintformet Hoved med lang hesteagtig Profil — de luftblaa Øjne med de letsænkede Laag, den lange, stærkt bøjede Næse med de aabne og følsomme Flige, den bløde, sanselige Mund, over hvilken Officersmoustachen krusede sig kækt. Hans Krop var kraftig og dog spænstig, hærdet ved Ridning og Færden i Mark og Skov. Klædt som en Gentleman — kun de opsmøgede Benklæder over Skaftestøvlerne røbede Landmanden.

Hans ydre Væsen stemmede med hans Ansigt — fint, fast, stolt. Det var Godsejeren, hvis Syn bunder i Vornedskabets Tid, Egnens fødte Herre, Herremanden overfor Bonden. Hans Vilje var Egnens Lov. Bag den letsyngende fynske Dialekt, der lød saa troskyldig og lidenskabsløs og ligesom lunede hans Væsen, klang Standens Kommandotone. Han færdedes som Landmand mellem Gaardmænd og Husmænd, men der var en uoverstigelig Afgrund mellem Adelsmand og Almue. Demokratiets Folkelighed og Folkekultus, der oversvømmede Egnen, pinte hans Nerver og irriterede hans Sanser som Duft af Vadmel, Kaal og daarlig Tobak. Han var i sin Optræden, trods Jævnhed og Menneskelighed, en Ener, en Udvalgt. Han var Race, Stand, Stil.

Men bag dette stilfulde, faste Ydre, bag Herskermine og Beherskelse ulmede et indespændt lidenskabeligt Sind. Det var Adelskabet, der slog ind. Hans Sind kunde ikke som de tidligere Generationers udløse sig i Kraft, Kamp og Magt, det indkapslede sig, de sunde Slægtsinstinkter og Drifter svækkedes, stivnede af Mangel paa Afløb og satte sig fast som Begreber: Racebevidsthed, Ansvarsfølelse overfor Slægten, dens Pligt,

dens Ære. Dette Sind var Resultant af Arv, Opdragelse og gammel Kultur, der var bleven til Slægtskultus. Ogsaa i sit Sind var han en Ener, men tillige en Ensom. Han var Arvingen, der skulde forvare og forsvare Slægtens dybe Hemmelighed: dens Aand, dens Ret, dens Lov.

Saaledes var Mantzius' Grev Trolle, og det var paa Brydningen mellem denne hans Undtagelsesstilling og Omgivelsernes Krav paa lige Lov og Ret, i Forbindelse med den Kamp paa Liv og Død, som han udkæmpede inde i sit eget Sind, at Mantzius byggede sit Spil. Det var ikke den Art af Skuespilkunst, der foreviser sit private Ansigt for et nyfigent Publikums Aasyn. Hellerikke den Skuespilkunst der tror, at Kunsten er en Efterligning af Livet, en virtuosmæssig efterspillet Kopi af Livets Form, dets Masker og Miner, dets Gestus og Tale — en Skikkelse, man paatager sig som en veltilpasset Klædning med et Hulrum uden Sangbund bag Hylstret. Men det var den Skuespilkunst, der er et personligt Billede af Livet, som det spejler sig i en Kunstners følsomme Sind og atter kastes tilbage, den fuldkomne Sammensmæltning af Kunst og Natur, der i et Brændpunkt afspejler

og genspejler ikke blot den Enkeltes Liv, men selve det evige i Livet: den menneskelige Sjæl.

Thi dette er vel Hemmeligheden: Der er Skuespillere, som har Talent for Haandværket, andre, som tillige har det for Kunsten — Komedianten og Kunstneren. Ingen kan »spille«, hvad han ikke selv fornemmer. Skuespilleren staar paa en Maade baade indenfor og udenfor. Er Slave af sin Natur og paa samme Tid fuldkommen Herre over dens Bevægelser. Det kommer kun an paa, hvem der er Herre: Sansen eller Sindet. Er det Sansen, bliver hans Kunst Fladekunst, baseret paa Iagttagelse med Evne til samvittighedsfuld og virkelighedstro Gengivelse — den er beregnet paa Øjet og Øret og kan blive en Aftens Nydelse. Er det Sindet, faar hans Kunst dybere Perspektiv, er paa samme Tid naturlig og hemmelighedsfuld — den taler til Fantasien med Magt over Sindene og kan blive en Oplevelse for Livet.

Mantzius' Spil som Grev Trolle var *indadvendt* Spil. Det var det i den Betydning, at det var et Opgør, ikke som sædvanlig med Trediemand, men et Opgør i Enrum, i Lønkamret med sig selv og sin Samvittighed — i dybeste For-

stand med sin Gud, repræsenteret af hans Tjener, den gamle Præst. Det var ikke noget Sammenspil, men et Enespil eller Enkeltspil, forsaavidt som enhver stor Kunstners Spil maa være et saadant — et Sammenspil kan kun finde Sted mellem Jævnbyrdige. Hvor var Michael Wiehes Sammenspil, hvis han ikke havde haft en Fru Heiberg? Hvor var Olaf Poulsens? Det er ikke Teatrets Opgave kunstig at hæve de Smaa og trykke de Store ned i et fælles »paa det Jævne« — Instruktørens Opgave bør være den at *sammenstemme* Spillet til en kunstnerisk virkende Helhed. Men Mantzius' Spil var paa den anden Side intet Solospil i Ordets anmassende Betydning, det var ikke Udtryk for nogen skjult Egoisme, kun for den særegne og selvstændige Personligheds Forhold i Ensemblet. Hans Spil var tværtimod det ydmygste og intimeste Spil, det var — om man tør bruge Udtrykket — et Spil paa Taushedens Tærskel. Hemmeligheden var den ligesaa simple som sande: Jo mindre Midler, jo større Virkning. Men Virkningen var ikke tilsigtet eller beregnet, den var en naturnødvendig Følge af selve den følsomme Udvælgelse af Midlerne — det

eneste rette Forhold mellem Aarsag og Virkning i Kunst. —

..Og dybere og dybere førte han os ind i Stilheden, imens Grev Trolle afdækkede sin Sjæl Tomme for Tomme som aldrig før — ikke for sin Hustru, ikke for sin Slægt, kun for Sjælesørgeren, der i hans sidste Timer stod ved hans Side. Ikke fordi han søgte et Menneskes Hjælp — han vidste, at for hans Lidelse var ingen menneskelig Hjælp at finde. Det han søgte, var Hjælp hos sin Gud eller hans Tjener for at vide sig forstaaet og tilgivet, inden han frivillig gik i Døden. Modgang kan overvindes, Sorg kan glemmes, men Samvittighedens og Ærens Røst kan aldrig døves. Derfor kan han ikke leve. Han, der aldrig vilde kunne begaa en æreløs Handling, selvom det gjaldt Liv og Velfærd, kan berøve et Menneske Livet, naar det gælder hans og Slægtens Ære. Han, der aldrig kunde begaa en lovløs Gerning, stiller sig udenfor Loven, naar det gælder Slægtens Bud. Ikke af Frygt for Samfundets Lov som Lov eller dets Straf som Straf. Menneskenes Lov vilde maaske endog frikende ham, men Slægtens uskrevne Lov dømmer ham til Døden, dens Skjold skal ikke plettes

af Menneskenes Berøring — Forhør, Offentlighed og Sladderens Slam. Og han ordner sig da i Enrum uden Vidner med Døden, han planlægger den som et Ulykkestilfælde, svømmer som sædvanlig ud paa Søen og lader sig gaa til Bunds. Vandene lukker sig over ham, sletter ham ud. Hans Død vil gaa som et Aandepust hen over Slægtens Skjold, en kort Uvishedens Taage vil et Øjeblik fordunkle dets Glans — saa vil Ulykken komme for Dagen, og Skjoldet vil atter straaale rent og blankt som før.

Det var ikke i indtrængende og dristig Iagttagelse, heller ikke i menneskelig Medfølelse med Figuren, at Dybden af Mantzius' Spil bundede. Det var i den personlige og kunstneriske *Samfølelse* med Skikkelsen, at den fuldkomne Forening af Kunst og Natur fandt Sted. Han ikke blot afdækkede en Menneskesjæl i dens Nøgenhed, han afklarede og forklarede den i Ordenes dobbelte Betydning, ophøjede den ved Kunstens Hjælp i Lidelsens ensomme Majestæt. Det var et Udtryk for Mennesket i dets skønneste og mest uegennyttige Opofrelse: Døden for en Idé, Slægtens og derigennem hans egen. —

. . . Man hører endnu i sit Øre den rørende

Grev Trolle i »Den gamle Præst«.

Klang i hans Røst, da han, ønskende Døden, griber Præstens Haand og uden Evne til at udtrykke sin Tillid og Tro paa ham, bønfalder ham med de barnlig ubehjælpssomme Ord: »Aa, *maa* jeg itte, Pastor Castberg — *maa* jeg itte?» Det var Barnets Forhold til Faderen, Biblens gamle Gud. Og aldrig før er vel Afskeden med Livet udtrykt paa stilfærdigere Vis og med fornemmere Midler end da han, efterat Præsten har givet sit Samtykke, med sin syngende fynske Dialekt sagde de Ord, hvis dybe Tone man aldrig glemmer: »Aa, du kære gamle Mand . . . det havde jeg itte ventet af dig, du gamle Mand!« — Men skønnest staar han dog for mig i Afskedens sidste Stund, da Præsten velsignende lægger Haanden paa hans Hoved og indvier ham til Døden, til Mødet med hans Gud. Han stod dér taus, med den ene Fod skudt frem som om han uvilkaarlig søgte Støtte. Skikkelsen var rank, af en mandig Sluttethed — den havde blot ligesom mistet sin Selvsikkerhed, intet af sin Fornemhed. Ingen Klage, ingen Bøn, intet Suk. Kun hans Hoved var bøjet ganske svagt, og over Panden svævede en smærtelig Skygge som en sagte Krusning af de Bølger, der gik i Dybet

af hans Sind. Saa rettede han sit Hoved og gik frank og fri mod Døren. —

Mantzius' Spil som Grev Trolle var dramatisk Skuespilkunst i dybeste Forstand, bundende i Modsætningsforholdet mellem Skikkelsens ydre Væsen og dens indre Natur. Ligesom Dramaets Kunst ikke er en ydre Spænding, kunstig frembragt ved Personernes Placering i Forhold til Livets ydre Konflikter, men et indre Spil, skabt ved Modsætningsforholdet mellem Skikkelsernes tilsyneladende Væsen og deres indre Natur i Belysning af den dramatiske Situation, der samtidig gennemstråler Skikkelsen og giver den selvstændigt Liv (Hamlet, Tartuffe, Jeppe, Helmer og Nora) — saaledes var det Modsætningsforholdet mellem den jordbundne og fynksynende Godsejers ydre Væsen og den højbaarne, aandige Adelsmands indre Natur og Forbindelsen af disse Modsætninger til et sluttet Hele, der besjælede Spillet og gav et samlet Indtryk af overraskende Liv. Dramaets Kunst er Overraskelse. Ikke Overraskelse som Overrumpling — simpelt Teaterfif. Men Overraskelse som Aabenbaring af Sjælens hemmelighedsfulde Spil gennem Kunsten. —

Var Mantzius' Grev Trolle nu den Skikkelse, Digteren havde undfanget i sin Fantasi og givet Liv i sit Værk — havde han dens robuste Præg, dens sunde og stærke Farver? Man kan kun svare: Paa Scenen er Skuespilleren suveræn. Mantzius vidste dette, frigjorde Skikkelsen, saa den stod plastisk og særegent levende i Rummet og forstod den med sin egen Forstaaelse. Han hævede den skikkelige og ubetydelige Landjuncker op i de Aandens Egne, hvor Poesien har hjemme. Andre Skuespillere vil kunne spille Grev Trolle mere livagtig maaske, mere virkelighedstro. Men ingen anden Skuespiller vil kunne forlene Skikkelsen med den aandelige Fornemhed og Højhed, som Mantzius gav den, idet han indblæste den sin Aande og gav den kunstnerisk Liv. —

. . .Jeg har staaende foran mig to Billeder, det ene af Michael Wiehe, det andet af Karl Mantzius som Grev Trolle. Ser jeg ind i Michael Wiehes Blik, er det som et Indblik i en indebrændt Sjæl, en dunkel Glød der holdes i Live i sin egen Aske. Et Menneske, der har stridt sin Strid, overvundet sig selv og fundet Fred — Tempeltjeneren, der vogter den hellige Ild.

Og ser jeg ind i Grev Trolles Øjne, er det som flakkende Flammer, der søger en Udvej gennem Mørket, finder den, blafrer bort, slukkes i sig selv og slettes ud. En Herskernatur, der flakser sig til Døde i den selvfortærende Brand i sit Sind.

Men over begge Skikkelser hviler i samlet Sum det fælles Præg af Adel: Lidenskabens mandige Ro. —

Kunsten koster. Medens Michael Wiehes Kunst var en hellig Mission, en evig Forsagen og Forbrænden, var det første og sidste Gang at Mantzius gennem Grev Trolle hengav sig fuldt og helt i sin Kunst, første og sidste Gang at han evnede eller vovede at løfte Sløret for den hellige Ild i sin Sjæl.

Men hans kunstneriske Udtryksform var nu ikke mere blot en Samklang af Stil og Aand. Den havde faaet Sangbund, Sjælens Musik, og var blevet til Tone.

Mantzius havde i Shakespeares Dramer søgt at give Lidenskabens Natur et Udtryk udefter,

aabent mod Verden — og den blev til Lidenskabens Udartning: Hysteri. Han havde som Grev Trolle vendt Lidenskabens indefter, lukket den inde i Enrum, og den blev til en Lidelse i Sindet, en Smærte der gav Tone. Det var, som om den fulde Hengivelse i denne Skikkelse havde udløst et hemmeligt Pres, havde affødt ligesom en Afsvaling af det hede og hæftige Sind — som om han var kommet udover eller opover Kunstens Anfægtelser. Hans Ro havde altid før været tilkæmpet, dækkende over en indre Uro. Nu begyndte der at komme Ro i hans Sind. Han var naaet op omkring de 50 Aar. Livets Storm og Regn har pisket Sindet, ridset sine Rynker og Rifter i det aandelige Fysiognomi, Lys og Skygge har begyndt at fordele sig — Afklaringens Tid er inde. —

Der kom i de sidste ti Aar af hans Liv en egen Klarhed over hans Kunst. Ganske vist — hans Kunst havde altid været klar, men Lyset var i hans yngre Aar skarpt og køligt som Foraarets, skarpt Lys og kolde Skygger, senere blev det varmere og fyldigere i Tonen — nu blev det blidt i Overgangen mellem Lys og Skygge, Efteraarets høstlige Toner. Han spillede en en-

kelt Rolle med en sidste Opblussen af et uroligt bevæget Sind: Johan Ulfstjerna i Tor Hedbergs skønne Skuespil. Han maatte endnu i Ny og Næ paatage sig Roller, der var tamme og tomme — Teatertjenesten bød det, og han bøjede sig under Disciplinen. Jeg mindes ham en Aften, da han kom ud i Kulissen efter en Scene i en flov og harmløs Herregaardsidyl, en stor personlig Sukces som det kaldes — han skar en Grimace, idet han udbød: »Det er som at have Vand i Munden.« Men ellers holdt han sig til Roller af en vis dæmpet Form og Farve. Han spillede Advokat Berendt i *En Fallit*, et fint og roligt Portræt i C. A. Jensens sobre og indtrængende Stil med de rene og klare Toner. Han tegnede som Prokurator Severin i *En Skavank* et lunt og skælmsk Billede af den borgerlige Stemning indenfor Voldenes København. Og med næsten akvarelagtig Sarthed omgav han sin Skildring af Frantz Herreborg i *En Digtets Kærlighed*. Det var et Spil holdt i en fuldkommen ren og blid Tone, næsten uden Nuance, uden Minespil eller Bevægelse, en Resignationens Kunst som selve Skikkelsen var beaandet Resignation. Og endelig samlede han da ligesom al Livets og Kun-

stens Resignation, Stilhed og Afklaring i Billedet af den gamle Levin i *Indenfor Murene*.

Han havde nu faaet den Ro i sit Sind, den stille Betragtning af Mennesker og deres Strid for at finde sig til Rette med Livet — den Afstand og det Overblik, der skal til for at kunne skildre et Menneske. —

Baggrunden for Mantzius' Spil som gl. Levin var Forstaaelse. Forstaaelse af den særlig jødiske Psyke, det jødiske »Sind« — og Forstaaelse af selve den individuelle Skikkelse. Forholdet var ikke som i *Den gamle Præst* en bestemt afgrænset Slægtsfølelse, der krystalliserer sig i en Idé — her var det en Stammefølelse, der strakte sig udover Slægten, langt tilbage i Tidernes Mulm og Mørke, og dog en Virkelighed, man som en daglig Fare maatte se lige i Øjnene. Der var hos begge den samme mystiske og dybt religiøse Forbindelse med det Guddommelige. Men medens den ene ifølge sin Stand følte sig som en Ener, en Udvalgt, følte den anden sig som et hemmeligt Led af en Stamme, maaske af et udvalgt, ihvertfald af et udsat Folk. Af denne særegne Undtagelsesstilling udsprang en Solidaritetsfølelse, der ikke blot følte den Uret, der

overgik den Enkelte eller Stammen, som sin egen, men samtidig følte den Skam der overgik den Slette, og den Ære der timedes den Udmærkede, som sin. Enhver følte sig paa samme Tid forpligtet overfor Stammen og ansvarlig for den, fordi han var vant til, at den Enkeltes Forseelse lagdes alle til Last, uden at den Enkeltes gode Gerning til Gengæld regnedes alle til Bedste.

Af denne usikre Tilværelse paa gyngende Grund udviklede der sig atter en stærk Retsfølelse og Retfærdighedssans, næret af nedarvet Bevidsthed om Urettens Magt — derfra en Følsomhed overfor Forurettelser, der kunde udarte til Kværulans, og en Selvfølelse, der kunde give sig Udslag i Arrogance. Af denne Tilværelse udsprang endvidere en Drift til at sikre sig, ikke ved et urørligt Slægtsgods, der underbyggede en Adelstands Herreret, men ved flytteligt og letomsætteligt Gods, dersom Farer paany skulde true Eksistensen. Og medens Adelsmanden Grev Trolle er opfødt og opdraget til at Omverdenen, Livet, bøjer sig for ham, og naar han møder det i Modstrid med sin Idé, ikke véd anden Udvej end Døden, saa har Livet gennem Aarhundreder lært den anden Race at bøje sig under

Overmagten. Følgen bliver da, at Grev Trolle ikke kan leve — den jødiske Stamme vil ikke dø. Som han ordner sig med Døden, har Skæb-
nen lært de andre at ordne sig med Livet.

Men Mantzius havde ogsaa forstaaet de sær-
lige Væsensegenskaber og Følelsesbetoninger,
som denne Racens Undtagelsesstilling gennem
Tiderne havde udviklet og omdannet til ned-
arvet Natur. Af denne særegne Stilling som et
Samfund i Samfundet opstod en midtpunkt-
søgende Bevægelse i Sindet, en Indkresning om
et strængt afsondret Familieliv. Oprindeligt som
en Nødvendighed, et Afkald paa samlet Optræ-
den som udsat Folk og et Ly for Stammens sær-
lige religiøse Skikke og Former. Senere nedarvet
som en Isolationsdrift og udviklet til en Familie-
følelse af en egen Dybde og Inderlighed, en anden
Natur — en Nødvendighed, der var bleven en
Dyd.

Men samtidig fremstod der i denne Race en
midtpunktfløende Bevægelse, en kviksølvagtig
Bevægelighed udefter. En Tillæmpnings- og Til-
pasningsevne, der gav Racen Livsmulighed over-
alt og blandt alle. Men ogsaa en indre Utrygheds-
følelse, der dog gennem sin ydre Modsætning af-

fødte en ubrydelig Trofasthed overfor det Folk, hvor de følte sig som Gæst — helt fri følte de sig vel aldrig, hvor stærkt end deres Sikkerhed og Frihed var befæstet. Trofastheden og Gæstevenskabet skabte en dyb Respekt og Ærbødighed for Landets Lov og Ret, dets Sæd og Skik, og en egen Form for Takskyldighed, en Trang til i Gerning at vise, hvor højt de skattede Gæstfriheden, ved at yde Støtte og Hjælp hvor der trængtes, og ved at ofre sig for Hjemstedets Ve og Vel i Handel og Vandel, i Kunst, Presse, Videnskab, Politik. De havde den Evne ikke at kunne glemme — hverken den Uret, der var lidt eller den Godhed, der var udvist. Men den særegne Maade, hvorpaa de ved Skæbnens Ugunst var handicappet i Kampen for Tilværelsen, havde tillige affødt en Anspændelse og Udvikling af alle Evner, en Hastighed i Bevægelsen og en Produktionsenergi, der bevirkede, at de ofte kom først til Maalet — Egenskaber, der ikke gjorde dem Tilværelsen lettere, selvom de skabte Røre, Luft, Lys, Liv og derved var en Spore for Udvikling og Fremskridt i de Lande hvor de slog sig ned, og selvom alle vidste, at det vilde føles som om »Uroen« i Værket stan-

sede i det Land, de forlod. Desværre skabte ogsaa denne Hastighed i Bevægelsen hos nogle en Ansvarsløshed, en Hurtighed i Vendingen, en ussel Drift til ad Omveje at komme først til Maalet og hente Profiten hjem. Hos andre en paa-fugleagtig Forfængelighed, en udæskende, ufri-baaren Dristighed der krævede Plads i første Række, hvor de teede sig som om det var dem, der var de rette Herrer i Huset. Og disse Udløbere — Profitjægere, Parvenuer og Renegater, der troede at de skiftede Race, fordi de fornægtede den — disse Udløbere tog det store Publikum, der paa Forhaand ikke var Racen gunstig stemt, for dennes Udsendinge, dens rette Ansigt, og gjorde selve Racen ansvarlig for disse Outsideres Forsyndelser.

Alt i alt fremkaldte denne usikre og usunde Tilværelse paa gængende Grund en Dobbeltthed i Folkets Bevidsthed: En Drift og et Mod til at træde op og vise sit Ansigt — og en Sky og Angst for at vække Opsigt ved at vise det. Hos den enkelte en evig bølgende Uro i Sind og Tanke — Strømmene, der brødes fra Centrum til Centrum. Og *deri* bunder da til syvende og sidst Forskellen paa Slægtsbevidstheden hos en Grev

Trolle og hos det jødiske Folk. Det er ikke en personlig Slægtsfølelse, der slaar ind, en Formalitet. Det er en Stammefølelse, en Realitet, med dobbelt Ansigt. Det ene vendt indad, skjult for Verden, mod Slægten, Hjemmet — Isolationen. Det andet vendt udad, aabent mod Verden, Livet — Gæstevenskabet: Som Trofasthed overfor den Enkelte som Ven — som Troskab overfor det Land og det Folk, der gav dem Borgerret og Arbejdsfred.

Dette var Baggrunden for Mantzius' Spil — Forstaaelsen af Racens særegne Natur og dermed Sympatien. Og op mod denne Baggrund tegnede han da den individuelle Skikkelse, Billedet af den gl. Levin. —

. . .Saa ofte jeg tænker paa Mantzius i denne Rolle, maa jeg mindes en gammel jødisk Herre. Det var ikke Skuespillets Skikkelse, han mindede om — kun Typen. Hans Ydre var beskedent, ubemærket, uanseligt som hans Liv. Han havde ingen Rang, ingen Orden eller Titel, han havde kun sit gamle, udpræget jødiske Navn. Dette Navn var ikke kendt af den store Offentlighed, var aldrig fremme blandt Spidserne, prangede aldrig paa den offentlige Velgørenheds

Lister. Han gav blot i Stilhed en Formue bort. Men selvom hans Navn ikke var offentlig kendt, nød det den største Anseelse indenfor Forretningsverdenens inderste Kres. Hans Anseelse var ikke i Højden, hvorfra alle kunde se den — den gik i Dybden, laa som et grundmuret Fundament under den gamle Forretning. Hans Skikkelse var ikke, hvad man i borgerlig Forstand kalder repræsentativ — gammel og ludende gik han med de lidt slæbende Skridt sin daglige Gang fra Hjemmet til Forretningen og tilbage igen, ingen kendte ham, skønt han havde levet op mod et Aarhundrede i sin By. Men stod man overfor ham, følte man hele Ubemærkethedens Fornemhed. Han havde Selvbevidsthed, men ingen Selvfølelse. Han var kun i al Beskedenhed sig selv. —

Hemmeligheden ved Mantzius' Spil som den gl. Levin — thi det *var* en Hemmelighed, at han med en saa ufattelig Intimitet forstod denne tilsyneladende saa hjemlige og dog saa fremmedartede Skikkelse — Hemmeligheden bundede i en indre Medviden, en haarfin Føling med Figuren helt ind i Sindets skjulteste Kroge. Han vidste, at den gl. Levin gemte paa en Hemmelig-

hed. Det var selvfølgelig ikke noget, der havde med Stykkets ydre Handling at gøre — en ligegyldig Konflikt, udsprunget af et personligt Mellemværende med en Ligegyldig — Stykkets rent udvendige Bevægelsesmotiv. Det var en dybt religiøs Stammefølelse, førende helt tilbage til det oprindelige Udspring, et helligt Løfte, der ikke maatte brydes, en Følelse der gennem Tiderne var blevet Natur. Den gl. Levin havde i sine unge Aar oplevet Stammens Frigørelse udadtil, dens borgerlige Frihed og Ligestilling. Nu skulde han paa sine gamle Dage opleve, at Frigørelsen vendte sig indefter, mod Hjemmet og hans egne, og truede med at nedrive de indre Forskansninger mellem Stammen og det Folk, hvori den var gaet op som en lille Del af det store Hele.

Denne Hemmelighed var det centrale i Mantzius' gl. Levin, selve Stemningslivet, den særegne Grundtone, hvori hans Sind var stemt. Derved blev Hovedindtrykket musikalsk. Al stor Kunst virker musikalsk paa Sindet, ikke just befriende men opløftende, er et Udtryk for selve det uudsigelige, det hemmelighedsfulde. Denne Grundtone forlod ham aldrig fra Styk-

kets Begyndelse til dets Slutning — det var selve hans menneskelige Væsen, Sjælen i hans gl. Levin.

Og udfra dette Midtpunkt tegnede han da Skikkelsen i alle dens indre og ydre Afskygninger, saa den blev til et levende Menneske.

Hans Liv svingede mellem to Poler — Forretningen, Arbejdet — Hjemmet, Hvilen. Overfor Verden var hans inderste Natur fraværende, skjult som et blufærdigt Slægtsmærke i en Usynlighedens Kaabe — hans ydre Væsen var derimod i allerhøjeste Grad nærværende, aandsnærværende, aarvaagent og meddelsomt, om end mest i Spørgsmaal, der skød Besvarelsen over paa Spørgeren. Han var Paalideligheden, Samvittighedsfuldheden, Omsorgen selv — var en fuldkommen fortrolig Raadgiver, der bevarede en betroet Hemmelighed som sin egen. Men hans Indre var et lukket Land. Vejen fra hans Sind til hans Læbe gik gennem Tanken.

Hjemmet var hans Verden. Dér var han tryg, dér var han sig selv i Fred for andres Blik. Vogteren af Hjemmets særlige Aand og Form og Skik, dets fødte Herre. Dér hvilede hans Sind ud i sig selv, fik Dybde, Varme og Tone. Dér fol-

dede han sig helt ud, ind til de inderste Kimblade, som dækkede hans dybeste Væsen. Og dér følte han den hemmelige ubrudte Forbindelse mellem sit Afkom og sit Udspring.

Denne Dobbeltthed i hans Tilværelse og i hans Væsen var det springende Punkt i Mantzius' Fremstilling, den dobbelte Bund, hvorpaa han byggede Skikkelsens dramatiske Spil. —

Hans Ydre var ubemærket, uanseligt. Han var en lille Veksellerer, der gik sin daglige Gang fra Hjemmet til Forretningen og tilbage igen, gled som en lille Væsel, ubevogtet og vagtsom gennem Strøgets Menneskestrøm. Mantzius forstod Ubemærketheden i hans Fremtræden, Selvudslettelsen der beskyttede mod det fremmedartede i Fremtoningen. Hans gl. Levin var lille, Mantzius gjorde ham med Vilje saa lille som muligt, holdt sit Hoved lidt dukket og Ryggen lidt kroget som under en usynlig Fare. Den ensfarvede sorte Dragt gjorde ham ikke større, den gamle Kjole i Selskabsakten understregede yderligere det beskedne i hans Optræden, og da han i Stykkets Slutningsscene skiftede Festdragten og iførte sig den tynde Alpakajakke og de hjemlige Morgensko, gjorde Mantzius ham saa di-

minutiv, som Skæbnen nu en Gang kan gøre et Menneske, naar den lægger sin tunge Haand paa hans Skulder.

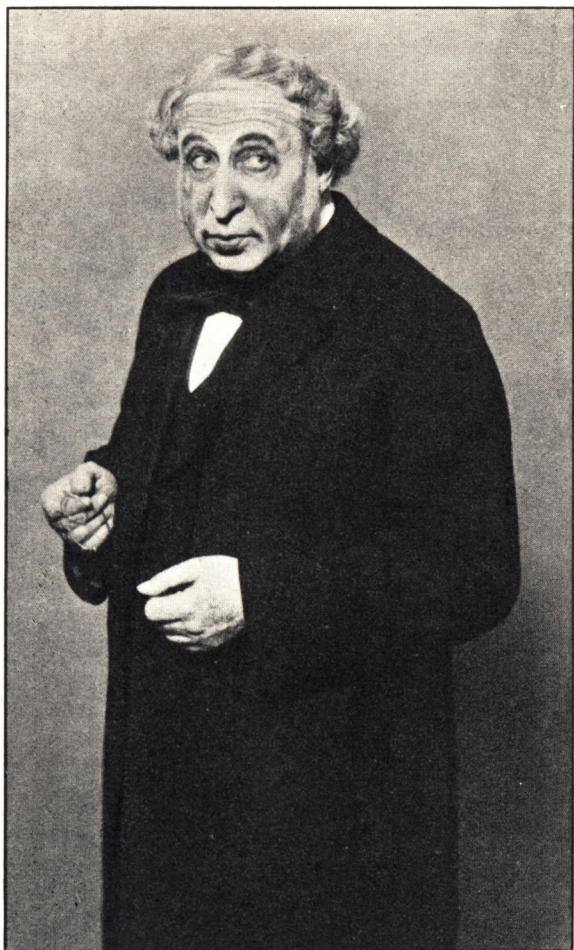
Men Mantzius forstod ogsaa, at dette kun var et Ydre. Det dukkede Hoved havde et Ansigt, karakterfuldt og fornemt, den lidt fremskudte Underlæbe og de løftede Bryn gav det Sikkerhed og Selvbevidsthed, det dybe undersøgende Blik gav det Alvor og Ro. Den ydre Uanselighed og Ubemærkethed blev ophøjet mod en større og dybere Baggrund af Værdighed, ja Storhed, og Skikkelsen udhævedes derved fra Omgivelserne — den ydre Aandsnærværelse mod den tause fraværende Grundstemning i hans Sind gav Skikkelsen en egen Højhed. Han rykkede ved dette sit Dobbeltspil den lille gammeldags Figur ind i Tiden og Livet, samtidig med at han ved den Isolation, hvormed han omgav den, meddelte den et plastisk Præg af Ro, Kraft, Race og Ælde, som intet havde med Skikkelsens Alderdom at gøre.

Han var Hjemmet, dets Grundtone, dets særegne Atmosfære, dets Aand. Naar han kom ind i Stuen, blev Hjemmet levende — man følte, at den Dag, han gik bort, blev det tomt. Da han

i Skuespillets Begyndelse kom hjem fra Synagogen og traadte ind i Stuen, bredte Sabbat-aftenens Fred og Højtid sig fra ham over Hjemmet, alt blev ligesom beaandet af Stemning, de gamle Møbler, det dækkede Bord — alt det livløse fik Liv gennem den dybe Varme, der udstraalede fra ham og gennembævede Rummets Luft og Lys.

Og derinde gik da Mantzius' gl. Levin omkring i den hjemlige Atmosfære, som han selv havde skabt om sig og sine, i den Hjemmets Stemningstone, som af ham var indstemt og sammenstemt gennem Tiderne til en egen Hjemmets Rytme og Melodi. Der var ingen af disse saakaldte Træk afluret Virkeligheden, disse tomme Miner, Fagter og Gebærder, der virker fuldkommen automatisk — bagved staar en kold Dresør, alt lystreer blindt hans mindste Vink, og Publikum beundrer denne Mekanik, som i ydre Lighed ikke er til at skelne fra et Menneske, og dog skilt derfra ved en uoverstigelig Afgrund: Sjælen. Alt hos Mantzius, hver Trækning, hver Skulderbevægelse, hver Haandbevægelse var selvfølgelig, fordi de hver for sig var de eneste mulige Udslag af den organiske Forbindelse med

Gamle Levin i «Indenfor Murene».

Figuren. Skikkelsen var i sig selv en Organisme. Den meddelte hver Replik sin særlige Afskygning, der atter affødte Bevægelsen — aldrig en Teaterreminiscens, aldrig et bevidst betonet Ord, det var et Skyggespil af Fortøner — ja, undertiden føltes det, som om han udtrykte sig tydeligst gennem Øjenbrynenes fine Spil mellem Vemod og Ironi. Der var et Par enkelte Ord, han ligesom kælede for med en øm Betoning, der gjorde Forretningen til et levende Væsen: *Firma, Kunder, Kurs*. Et Par Bevægelser, der antydede en særegen Sindsstemning uden at aabenbare den: den skjulte Varsomhed, hvormed han tog Bønnebogen under Armen og ligesom dækkede sig mod Beskuelse. Et særegent Tonefald, der afmærkede Barometrets Svingninger. Ellers var alt skyggelet, henaandet. Men i Dybden gik den særegne Understrøm, som aldrig forlod ham, medens Overfladen krusedes af alle Sindets skiftende Melodier.

Og saa samlede han da alt, Stemning, Tale, Minespil og Bevægelser som i et Brændpunkt i sit Blik. Det var dybt og dog klart, fuldt af Liv og Sjæl. Det var som det stille Vand med den dybe Grund, der skjuler alle Slags Liv. Henover

Blikket gled i Blink paa Blink Lune, Sarkasme, Kløgt, fjendtlig Mistro og menneskelig Forstaaelse. Bunden var Vemod. Dernede laa Hemmeligheden forvaret.

Saaledes byggede han efterhaanden sit eget og Hjemmets Liv op gennem Skuespillets vekslende Scener af Fred og Uro, Kamp og Nederlag og Forsoning. Og han samlede tilsidst Skikkelser som i en Sum af Erfaring og Fortrøstning i Slutningens vel ikke meget dybsindige, men maaske dog for ham betegnende Ord:

»Jeg har læst et Sted, Sara, at hvis vi Mennesker kunde enes om Livets Goder, saa var der nok til os allesammen. — Lad os haabe, at den Tid maa komme.«

Spillet var endt. Den gamle Levin havde ordnet sig med Livet. — —

Ingen Skuespiller af dem, jeg har kendt herhjemme og i det Fremmede, har forstaaet det jødiske Sind som Karl Mantzius — Alvoren, der skjuler sig bag Smilet, og Smilet, der skjuler sig bag Alvoren. Ingen har som han forstaaet og gennemfølt denne dobbelte Natur, der er affødt af Tidernes op og ned, nedarvet fra Slægt til Slægt, dette dobbelte Ansigt, der røber saa lidt

og siger saa meget, køligt og dog følsomt, selvfølende og ansvarsbevidst, mistroisk og tillidsfuldt — hvileløst af Længsel efter den Tid, da det endelig engang kan faa Lov at hvile ud i Fred og Forsoning. —

Det var ikke den personlige, lidenskabelige Hengivelse, ikke Samfølelsen med Skikkelsen som hos Grev Trolle — det var den menneskelige Indfølelse og Indforstaaelse med Figuren, med ét Ord: den fuldkomne *Indlevelse*, der gav Mantzius' gl. Levin et saa overraskende kunstnerisk Liv. Det var ikke blot hans Stil og Aand som i Ungdommens Aar, ejheller blot hans Tone som i Manddommens — det var selve hans Hjærte, der nu mod Aften spillede med i hans Kunst.

IV

Det kunde synes overflødig og unyttigt at undersøge, hvad en Kunstner som Mantzius vilde have kunnet naa, hvis han havde faaet Lejlighed og Opmuntring, eller hvis han havde haft Mod og Kraft til at forsøge. Og dog kan man ikke, naar man nu éngang har givet sig i Lag med at tegne et Billede af ham, slippe Tanken. Ligesom en Maler bag den ydre Lighed med Modellen søger at uddybe Billedet ved at medgive det *sit* Syn paa hans Aands Højde, hans Sjæls Dybde: Omfanget af hans Personlighed — saaledes søger Ens Tanke uvilkaarlig at efterspore de videste Udviklingsmuligheder for Mantzius' Kunst for derigennem at uddybe Indtrykket af hans Personlighed. Ogsaa den Tanke melder sig, at han i et større Land havde kunnet udvikle sig til en større Kunstner, fordi Mulighederne for Talentets Røgt og Vækst var større. Ikke alene vilde de mange Scener og

disses fremragende Ledere have forstaaet at opelske og gennem Brugen at udvikle en Evne af Mantzius' Rang, men ogsaa det langt rigere og vægtigere Repertoire i Forbindelse med den altid vaagne Sans for Eksperimenter, der kunde tilføre Teatret Friskhed og Frihed, vilde have virket foryngende og fornyende paa Tanken og Fantasien.

Men selv i vore beskedne hjemlige Forhold, hvor en eller højst to Scener er Samlingsstedet for Teatrets Kunst, og hvor til enhver Tid kun et ganske ringe Antal betydende Skuespillere er for Haanden, skulde man tro, at der var saa meget des større Trang til at tage disse enkelte Kræfter i Brug i saa vid Udstrækning som muligt gennem Udnyttelse af alle deres Evner. —

Tænker man det gamle Repertoire igennem — hvilken herlig Erasmus vilde Mantzius ikke have kunnet skabe, fjærnt ude og højere oppe beslægtet med Hanekyllingen Andreas Blegnæbs halvtforskrækkede Kampmod! Han vilde med sin aandelige Overlegenhed og Ironi have omgivet Figuren med det forstaaende Smil, der kunde have givet den Menneskelighed uden at udlevere den som et altfor let Bytte for Lat-

teren — en aandfuld Karrikatur, der ikke vilde søge at virke direkte ved ydre Forvrængning af Fysiognomiet, men indirekte ved Afsløring af den indre Skævhed. Eller Jacob von Tyboe, Ulysses og Don Ranudo? Blandt Molières Skikkelser stanser man ved Tartuffe og fatter ikke, at Mantzius, hvis Kunst havde alle Rollens Betingelser, dens Stil, Aand, Tone og indestængte Sind, aldrig fik Lejlighed til at forsøge. Eller hvem kan tænke paa Helteskrædderen i *Kærlighed uden Strømper* uden at føle et Stik i Hjertet, fordi det ikke blev En forundt at nyde det Kunstværk, som Rollen i Mantzius' Haand vilde have været.

Og man gaar videre, strejfer Franz Moor i *Røverne* og Gogols *Revisoren*. Springer saa helt ned til vor Tid og spørger: Hvor var Strindberg — hvor var *Faderen*, *Frøken Julie*, *Kreditorer*, *Dødsdansen* eller *Gustav den III*? Hvor var Hauptmanns *Bieberpelz* og *Fuhrmann Henschel*? Hvor var Schnitzlers *Der einsame Weg* og *Das weite Land*? Eller blot en af Wedekinds forvorpne og perverse Neurasthenikere — hvilken Oplevelse paa vor saa pyntelige Scene! Eller Tjekhofs og Andrejefs sønderrevne og letsindige Skik-

kelser — hvilket Spil af Tungsind og Letsind, af Grubleri og barnligt Fantasteri, af Blidhed og Vildskab kunde han ikke have givet disse fremmedartede Fremtoninger — en velgørende Modsætning til de udtraadte og udviskede Skabeloner, han saa ofte maatte give Liv paa vor Scene.

Og endelig de to Skikkelser, hver i sin yderste Pol af hans Evne: Hjalmar Ekdal — og Hamlet. — —

Ibsen skal efter en Opførelse af *Vildanden* have sagt: »Mit Skuespil er ikke nogen Farce.« Med Mantzius som Midtpunkt vilde Stykket have faaet sin rette Balance, sin Helhedsvirkning — ikke halvt Farce og halvt Melodrama, men Skuespillitteraturens blodigste Parodi. —

Ibsen havde saa ofte før vist sit sammenbidte og forbitrede Ansigt — han var begyndt at føle det som Maske, der gav Lede ved Professionen. Han trængte nu til at vise et uhøjtideligt Ansigt — mest af alt som Tegn paa, at han ikke selv tog det højtideligt. Men hans Ansigt bag Masken *var* højtideligt, derfor maatte hans Humor blive af ligesaa besk og bitter Art som hans Alvor.

Og Stykket blev da en grusom Grimace, en blodig Parodi ikke blot paa Livet, men paa Kunsten, ja paa Ibsens egen Kunst og paa ham selv som Kunstner — en Dommedag over de Roller, han før havde spillet i sin Digtning. Parodien paa Sandhedsapostelen Brand: *Gregers Werle*, Kværulanten med den ideale Fordring i Baglommen. Parodien paa Folkefjenden Dr. Stockmann: *Lægen Relling*, Kyniker og »Klog Mand«, der har indset at enhver Kur er haabløs, fordi Mennesket befinder sig bedst i sit rette Element — Fejghedens, Humbugens og Fantasiløgnens. Og endelig Parodien paa Kunstneren selv: Fotografen med det lokkede Apollohoved, Fløjlsjakken og den elegiske Fløjte, Følelsesdeklamatoren — *Komedianten*.

Ak — hvilket Billede havde ikke Mantzius som Hjalmar Ekdal kunnet vise os af Kunstnerens dybe Egoisme, hans fuldkomne Ufølsomhed overfor dem, der i Tilbedelse og Selvudslettelse ofrer Livet for ham, Geniet paa Tagkamret, der vil »hæve det Ekdalske Navn til Ære og Værdighed,« Opfinderen, der i olympisk Isolation vil gruble sig Inspirationen til og derved »løfte Fotografien saa højt, at den bliver

baade til en Kunst og en Videnskab.« Han havde kunnet vise os Parodien paa Livsopgøret mellem Helmer og Nora («Dette er et Opgør, Torvald!») gennem Opgøret mellem Hjalmar og Gina med den festlige Optakt: »Lad mig faa Lampen tændt!« Og inde paa Mørkeloftet: Teatrets Skinverden — hvor Hjalmar og Faderen, den gamle Bjørnejæger spiller Friluftskomedie mellem døde Juletræer, der forestiller Højdalsskoven, humpende Kaniner, der forestiller Bamser, og kaglende Skrukhøner der forestiller de stolte kongelige Storfugle i Fyrretoppene. Men klarest ser jeg Mantzius for mig i Slutningsscenens grusomme Apotheose: Kunstnerkomedianten, hulkende over Hedvigs Lig, hun som i sin blinde Barnetro ofrede Livet for dets Løgne og Løgnere, deklamerende sin grænseløse Sorg for det forsamlede Publikum: Præsten Molvik, Dæmoniker og Udhaler — Lægen Relling, Kvaksalveren, der har opgivet sig selv og sin Kunst — Apostelen Werle, Samfundsreformatoren og Moralprædikanten uden Forbindelse med Virkeligheden — Slægtens Ophav, den gamle Ekdal, Friluftsgubben og Mørkeloftsjægeren — og Gina, Hustruen og Moderen uden

Forstaaelse og Ansvarsbevidsthed. Med Perspektiv ind i Fremtiden, hvor Hjalmar Ekdal, uovervunden og uovervindelig, omsætter sin Sorg i Digt, naar det første Græs er visnet paa Hedvigs Grav. —

Det er denne Digterens Bekendelse, ikke som før en selvretfærdig Anklage, men en Selvanklage saa dyb og ubønhørlig som nogen Anklage — det er denne Bekendelse, der hæver *Vildanden* op i de høje Luftlag, hvor Parodien afslører sig som Poesi, ikke med komisk men med tragisk Virkning: en lidelsesfuld Bedrift, det sande Kunstnermod.

Og endelig tilsidst i den modsatte Pol af Mantzius' Verden — Hamlet, hans Livs Kunstnerdrøm, som aldrig skulde blive til Virkelighed. — —

Der findes i Bogen: *Min Far og jeg* et Billede af Karl Mantzius som 12—13 Aars Dreng ved Moderens Side. Hun sidder ned og ser op mod ham med et Udtryk af dronningeagtig Værdig-

hed og moderlig Stolthed. Han selv staar lænet mod hendes Stol i en fuldendt plastisk Stilling,

Karl Mantzius og hans Moder.

Ansigtet er bortvendt med et fjærnt og tungsindigt Udtryk — han ligner en ung Prins, der er født til at bære den tunge Krone. Mantzius — Hamlet! Mange vil studse, maaske smile —

det Smil, der holdt ham tilbage. Naar man betragter dette Ungdomsbillede og tænker paa ham som Grev Trolle, vil man begynde at forstaa . . .

Den Hamlet, Mantzius vilde have fremstillet, var ikke blevet den sædvanlige Fløjlsprins med Silkebenene og Sorgens sorte Tusch under Øjenvipperne. Han havde sit fremmedartede, ja internationale Fysiognomi og sit musikalske Sinds modstridende og mangestemmige, dybt dramatiske Spil — Egenskaber, der kendetegner Shakespeares Hamlet, og som i Forbindelse med det samlede Indtryk, man faar af Digterens Liv og Værk, bestyrker Ens Formodning om, at han selv havde fremmed Blod i sine Aarer. Mantzius kunde have meddelt Skikkelsen dens forunderlige Rummelighed, der gør den til Type for alle Tider og alle Nationer, og han vilde samtidig have kunnet særtægne den som den dybest isolerede Individualitet, Litteraturen har skabt fra dens første Gry til den Dag i Dag. —

Dybt under Stykket toner Shakespeares dybe Tone: Sindets Lidelse, fremkaldt ved Forurettelse, virkelig eller indbildt, uforskyldt eller selvforskyldt. Det er Forurettelsen, der vækker de

oprindeligste dyriske Drifter, Hadet, som atter raaber paa Hævnen — og Lidenskabernes Spil er i Gang. I al Dramaets Kunst er *Lidenskab*en Drivfjederen, det er den, der sætter Handlingen i Bevægelse, fremkalder Omvæltning, Disharmoni, Spænding: Liv — dybt nede ligger *Lidelsen*, selve Drivkraften, der holder Spillet i Gang, Glød, Flamme, Brand, med ét Ord: Ild. Saa godt som altid har Shakespeare i sine Dramer, som senere Ibsen, skildret de af Livet eller Skæbnen Forurettede, og han har, som den Dramaets Herre og Mester han var, udvalgt sig Individualiteter, der var udenfor Normen — aandelig Udvalgte eller sjælelig Udsatte. Thi netop gennem disse Karakterer, der i særlig Grad er prisgivet Misforstaaelse, Forurettelse og Lidelse — ikke blot fordi de udskiller sig fra Mængden og derved er Genstand for dens Uforstand og Foragt, men ogsaa fordi de i deres Saarbarhed er særlig følsomme overfor Indtryk — har han i et Spejl villet vise os Stemningslivets evig skiftende Udtryk. Derfor skildrer han ikke den sunde Kraft, der tager sig selv til Rette og skaffer Balance gennem sikker Plan og dristig Daad, eller den jævne Natur, der finder sig til

Rette i Resignation og Sindsligevægt. Shylock, Richard d. III, Lear, Macbeth, Othello, Hamlet er Hovedpersonerne i hans dybeste Dramer — Antonio, Horatio, Fortinbras, ja selv Cæsar er kun Dramaets Bipersoner. Forrevne og forrykte tumler disse hans Dramers Hovedpersoner som tirrede Dyr i Blinde, omtaagede, sanseløst i Skæbnens Vold. Naar de tror, de kæmper mod Mennesker og menneskelige Magter, kæmper de i Virkeligheden mod de dæmoniske Kræfter, der brydes i deres egen Natur. Tager de eller faar de Hævn, fortsættes kun Kampen i dybt Perspektiv inde i Samvittigheden. Døden er Udrielsen og Hvilen.

Det er disse Ulykkelige, Shakespeare tager ind til sig og gør til Genstand for sin Forstaaelse og Medfølelse — og derigennem for vor gennem sin Digtning. — —

Den Linje, Mantzius maatte have fulgt, var Linjen, der fra Grev Trolle fører til Hamlet. *Aarsagen* til den sjælelige Lidelse ligger hos dem begge i et nedarvet Degenerationstegn, en Svækkelse i Sindet, en manglende Modstandskraft hos et Skud af en gammel Stamme overfor »den kaade Skæbnes Pileskud og Stenkast«, der for-

aarsager Stemningslivets altfor stærke Udsving fra Balancen. Den tilfældige *Anledning* til Lidelsen er i Virkeligheden ogsaa den samme, en saaret Æresfølelse, der besætter Sindet og taarner sig op som en Dæmning, af hvis Fængsel man kun kan udfri sig gennem Døden. Forskellen er den, at Grev Trolle har den rent primitive Kraft i Behold — han ikke blot kræver Hævn, men tager den, og soner straks sin Brøde med sit Liv. Medens Hævnen hos Hamlet slaar ind og sætter sig fast som en fiks Idé, en ufordrivelig Tvangstanke, der gaar som en altfortærende Haj i Underbevidstheden, berøvende ham Udrielse og Hvile.

Men denne tilsyneladende ydre Forskel bunder i en indre. Dér hvor Grev Trolle ender og trækker sig ud af Kampen, begynder først Striden i Hamlet. Grev Trolle er en lidenskabelig Natur, der straks omsætter sin Lidenskab i Handling — Hamlet er tillige en udvalgt Aand, en ved høj Kultur forfinet Natur, der brænder inde med sin Lidenskab og inddæmmer den ved Opsættelser og Overlæg. Men naar Sindet ikke kan faa frit Afløb, vender det sig indefter imod sig selv. Deraf Sprængningen i hans Sind —

deraf hans Lidelse. Det er den frie Aands dybe Nedværdigelse ved at føle, at han trods alt ikke formaar at efterkomme Menneskenaturens simpleste Bud, *Ærens*, som selv den usleste Træl i hans Rige vilde have Kraft til at føre ud i Gerning — og Fortvivlelsen over at se den høje Bygning, som hans Aand og Tanke har rejst, synke i Grus for Livets første Stormstød, saa Aandens klare Evner og Sindets mørke Drifter modstandsløst blandes i Sammenbrudet. Selve »Dramaet« i *Hamlet* er det mest fængslende og gribende af alle: Synligt for vort Øje udspilles de skjulte, uforklarlige og uløselige Konflikter i et oprevet og opløst Menneskesind. Deraf Dramaets Dybde, dets Rækkevidde og dets evige Magt over Sindene. Men deraf ogsaa Tragediens Storhed. I en formaalsløs og haabløs Kamp kæmper Hamlet, den fribaarne og frigjorte Menneskesjæl, sig til Døde i sit eget Hjærnespind. —

Men Stykket stanser ikke her. Dets Aand har et højere Stade. Medens Grev Trolle opgiver Kampen og trækker sig ud af Tilværelsen, kæmper Hamlet, ene og uforstaaet, den bitre Strid med sig selv til Ende i Lidenskab og Lidelse. Han udsletter sig ikke som andre Hamletskik-

kelser i Bod og Bøn bag Klosters Mure. Han opløser ikke sig selv i kold og nydelsessyg Selvforgudelse. Men ved en egen Smærtens Selvførædning stiger hans Skikkelse lutret op over Sammenbrudet og Døden, higende mod aandelig Forløsning. Det er paa *Brydningen* mellem det mørke Sind og den klare Aand, at Skikkelsens Personlighed, dens særegne Uigennemtrængelighed beror, og som gør den evig ny og fængslende. Men det er *Foreningen* af Sindets dunkle Glød og Aandens klare Lys, Skikkelsens dybe Menneskelighed og Lidelse, hvori vor egen gaar op, der virker gribende og opløftende.

Derved bliver da ogsaa Hamlet den mest omfattende og særprægede Karakter, Dramaet har skabt. Et Sind af en saadan Følsomhed, at det indeslutter hele Stemningslivets Register — og en Aand af en saadan Kraft og Magt, at den formaar at sammenspille alle Sindets Disharmonier i melodisk og ophøjet Harmoni. Det er ikke Fortinbras, den viljestærke og handlekraftige Natur, vi elsker og beundrer ud over Livet og ind i Evigheden. Det er Hamlet, den frie og skønne Menneskesjæl hinsides godt og ondt, med Aandens Funklen og Sindets Gløden bag Tale og

Tanke: *Poesien*. Han er ikke blot Hamlet af Navn. Han er den sande Prins af Danmark. —

Denne Hamlets særegne Karakter og Skæbne omsætter da Shakespeare i Dramaets Form, og aldrig har vel hans Geni vist en større Dybde i Perspektivet eller en større Mangfoldighed i Spillet. Ethvert Drama og enhver dramatisk Skikkelse bygger paa Modsætninger, virkelige eller indbildte, i Situationer eller Personer, i Samspillet mellem Situationer og Personer — Modsætninger, der udlader sig i Spænding, Liv, og opløses i Harmoni eller Disharmoni. Aldrig er selve Dramaets Sjæl, dobbeltbundet og mange-tydig, aabenbaret med et saadan Herredømme og Mesterskab som hos Shakespeare og højest i Hamlet.

Han benytter først den oprindeligste Form for alt dramatisk Spil, Vejen ad hvilken de Svage og Forurettede udtrykte deres tilbagetrængte Klage paa uskyldig lattervækkende Vis: den kloge der spiller dum eller gal, Klovnen, Uglspil, Narren, der synger sin halvkvædede Vise og smugler Giften ind ved selve Hoffet — indtil Kulminationen, Prinsen af Danmark der spiller sin egen Hofnar. Men foruden at være det mest

oprindelige var Spillet her i Hamlet det mest dramatiske, idet det i dybeste Forstand gav Skuespilleren Lejlighed til at udøve sin Kunst ved ligesom Hamlet stadig at spille en anden og dog stadig at være sig selv. For dernæst yderligere at uddybe og belyse, brugte Shakespeare i Hamlet Dobbeltspillet paa selve Scenen — Skuespillere og Skuespil i selve Skuespillet. Og endelig samlede han da alle disse Dramaets Virkemidler i Hovedfigurens særegne og overraskende Spil af Modsætninger og Modsigelser og skabte derved den eneste kunstneriske Virkning, den der samtidig er Scenens Middel og Maal: *indre Uro, Liv.* —

Hele dette dramatiske Sammenspil stod det i Mantzius' Magt at give Liv paa Scenen gennem Arten af hans Kunst og Personlighed. Den evig flakkende Uro i Hamlets Færd og Færden. Skikkelsens dobbeltgængeragtige Fremtoning, søvngængeragtig og aandsnærværende, sløv i Sindet med skærpede Sanser, træt til Døden med vaagen Bevidsthed. Modsætningen mellem Sindets Overanspændelse overfor Omverdenen, der stadig driver ham i Kampstilling, spænstig og lynsnar som en Fægter, med alt sat paa Spidsen,

tilskærpet og tveægget, funklende af Spot og gnistrende af Trods — og Afslappelsen, Monologernes tunge og dødstrætte Selvanklager i Enrum. Dette dæmoniske Spil af Modsigelser og Underforstaaelser i Hamlets Natur — ung og erfaren, indesluttet og aabenhjærtig, troskyldig og mistroisk, øm og grusom, sky og fræk, obscøn og blufærdig, beskeden og hovmodig, troløs og taknemmelig, selvoptaget og uselvisk. Dette evige »Spil« mellem det formørkede Sind og den klare Aand, der er Handlingen i dette det mest handlingsløse blandt Skuespil, og som holder Figuren i et hemmelighedsfuldt Skumringslys som Personerne i et Rembrandtsk Maleri.

Alt dette stod i Forbindelse med det dybeste i Mantzius' Skuespillerevne, Sansen for Spillet mellem Aand og Sind i Sjælens gaadefuldt modsigende Verden — dette Kundskabens Træ paa godt og ondt med Slangen fristende mellem Løvet. Han havde jo »Spillet« dér, hvor en Skuespiller skal have det, dybt inde i sig selv. Han var som Hamlet den fødte Herre, uden Herredømme over sig selv. Han kendte den Hamlet, der er »Hofmandens Øje og den Lærdes Tunge«.

Han forstod den Hamlet, der er hæmmet i sin Evne, og som naar han endelig handler, griber forkert. Han havde Skikkelsens ydre Præg af Race, havde Udtryk for dens sjælelige Følsomhed og aandelige Finhed, dens Egenvilje og manglende Kraft, naar Modgangen kommer og der kaldes paa Beslutning. Hvilket Billede af Ansvar og Afmagt, Trods og Livslede! Hvilket Spil mellem Kærligheden til Ophelia og Sindets djævelske Trang til at pine den, man véd vil lide og taale — blot for gennem Lidelsen man forvolder den Elskede, at bibringe sit eget forpinte Sind omend kun et Øjeblikks smærteblandede Lyst. Alle Hamlets halvkvædede Viser, hans antydede, dobbelttydige, ja tvetydige Tale, hans Vid der lyser af Haan og skygges af Tung-sind — overfor Polonius, der forraader ham ved List, overfor Ophelia, der svigter ham i Troskyldighed, overfor Ungdomsvennerne ved Hoffet, der holder sig trofast paa Afstand, saa saare Munterheden forstummer og der er større Udsigt til Vinding hos andre — —

Og endelig: Hvilken Baggrund og Vægt havde ikke Mantzius kunnet give de eneste Optrin,

hvor Hamlets oprevne Sind hviler ud i Tryghed og Fortrolighed. De klare, fuldkommen beherskede Scener med Skuespillerne, hvem han, der kender Livets Spil, belærer om dets rette Anvendelse i Kunsten og om dens Ansvar — thi ogsaa der kan der lyves, svigtes og bedrages. Og hvilken Renhed og Ro i Scenerne med Horatio, den Eneste, for hvem han aabner sit betrængte Sind og giver Udtryk for sin Taknemmelighed og Troskab — den Eneste, der forstod ham og rakte ham en hjælpende Haand —

I Nødens Stund:

Fra den Tid da min dyrekøbte Sjæl
 fik Evne til at vælge selv og skelne
 imellem Mænd har den udkaaret dig.
 Thi du var, mens du alting led, som den,
 der lider Ingenting — en Mand der tog
 med lige Tak mod Lykkens Stød og Gaver.
 Og salig den, hos hvem Fornuften har
 saa heldig blandet sig med Blodets Drift,
 at Lykken ej paa ham som paa en Fløjte
 kan spille, hvilken Melodi hun lyster.
 Den Mand, som ej er Lidenskabens Træl,
 ham vil jeg bære inderst i mit Hjærte,
 i Hjærtet af mit Hjærte — som nu dig.

Og i Dødens:

O Gud, Horatio, hvilket saaret Navn vil overleve mig, hvis Alt forbliver i dette Mørke! Har du nogensinde mig baaret i dit Hjærte, saa hold ud endnu en Stund fra Saligheden fjærnet at aande ud i denne bitre Verden for at fortælle, hvad min Skæbne var.

Det største Kunstværk er skabt under et Pres af Lidenskab og Lidelse. *Hamlet* er Shakespeares skønneste og dybeste Værk. Det bedste, en Skribent har skrevet om en beslægtet Skikkelse, er tillige det bedste, der er skrevet om ham selv. Paa samme Maade i Skuespilkunsten: Havde Mantzius givet os en Hamlet under Anspændelse af alle sine store og sjældne Evner, under den fulde Hengivelse af sit lidenskabelige og indelukede Sind, vilde vi derigennem have haft det bedste Billede af ham selv.

Lad mig da nu til Slut af alle de spredte Træk søge at uddrage de faste Hovedlinjer, der leder ind til Personligheden — Mennesket og Kunstneren Karl Mantzius.

Al anden Kunst efterlader sig et synligt Minde, et samlet Billede af Kunstnerens Væsen, et Kraftuddrag af hans Aand og Natur: Digtning, Tonekunst, Maleri, Skulptur, Arkitektur.

Alene Skuespilkunsten, den meget talende, er taus. Som selve Livet spejler sig i Skuespillerens Kunst, saaledes er hans Kunst selv som et Liv foran Spejlet: Naar Ansigtet er borte, er Billedet forsvundet. Men fælles for al Kunst gælder: Øjeblikkets Ry er en upaalidelig Taske — Eftertidens Ry er Fru Justitia. Mange af vore sceniske Kunstnere havde de sjældne ydre Gaver, den aabne Sans og de aabne Sanser, der skaber Komedianten. Nogle tillige Behændigheden, der skaber Virtuosen. Hver for sig gav de et vellig-

nende Billede af Tiden og var Genstand for dens Beundring. Men de gav intet hemmeligt Billede af sig selv — maaske fordi der ingen Hemmelighed var — og de forsvandt med den Tid, der havde skabt dem. Kun de enkelte Udvalgte havde det dunkle Sind, der skaber Kunstneren, og som endnu efter Døden har Hemmeligheder at aabenbare.

Men højt over alle andre straalte Michael Wiehes og Fru Heibergs Navne som to fjærne, hinanden nære Stjærner i Erindringen — længe efter at deres Lys er slukt. Den ene taus, indadvendt, glødende for sin Kunst som en Klosterbroder for sin Tro — i Tilbedelse, i Andagt, i Forsagelse. Den anden udadvendt, funklende, spillende af syv Sinds og syv Sansers Liv. De tilhørte hinanden paa Scenen, tiltrukne ved Modsætningernes uforklarlige Sympati, deres indre Liv blussede dør i en fælles Lue — de indebrændte Sjæles flammende Møde. I Livet fjærnt fra hinanden, hver i sin Verden — som Granen og Palmen i Heines skønne Digt.

Mantzius' Ansigt var særpræget indtil Overdrivelse: Overansigtets aandfulde Skalle med det klare Blik, Underansigtets brede Kæbeparti med den lidenskabelig fremskudte Mund. Og som en Bro, der forbandt Modsætningerne og tillige udlignede dem, den fine skarptbøjede Høgenæse, der paatrykte Ansigtet dets samlede Præg af Race.

Disse hans Ansigts udprægede Træk angav paa forunderlig Vis selve Hovedtrækkene i hans menneskelige Væsen: En højtudviklet Intelligens, parret med et lidenskabeligt Sind og underbygget med en udpræget Racebevidsthed, der til syvende og sidst var det faste Ligevægtpunkt, der holdt hans Liv i Balance. —

Han bar sit Hoved højt — og med Rette. Uden Forklejnelse af de mange udmærkede Kunstnere, der virkede i hans Samtid, tør man vel nok sige, at han ragede et Hoved op over Folket. Han havde ikke blot en udstrakt Viden paa Teatrets specielle Omraade, hvorom hans Bøger er Vidne — han stod paa aandelig Højde med de højest Udviklede i sin Tid. Han interesserede sig for alt, ikke blot den hjemlige Kultur, men sproglig begavet som han var, fulgte hans aarvaagne Blik

Strømningerne i de fremmede Kulturer. Man hører ofte Skuespillere tale med Ringeagt om den akademiske Dannelse — den gav Mantzius Respekt for Aand, Pietet for de store Skikkelser i Aandens Verden, sundt Omdømme, Overblik, Selvtugt og Selvkritik i sin Gerning. Han var et Eksempel paa kunstnerisk Selvopdragelse, et Eksempel, der har virket i Tiden der fulgte, selv om ikke mange har naaet ham til Skuldrene.

Thi dette var en af hans værdifuldeste Egenskaber: Ansvarsbevidstheden overfor sin Kunst. Han havde en udpræget Følelse af, hvad han skyldte sig selv og den Gerning, han udøvede. Han vidste, at hans Kunst var den, der virker dybest og varigst paa Sindene, fordi den ene af alle virker gennem selve Kunstnerens Person. Denne Ansvarsbevidsthed gav ham hans kunstneriske Selvfølelse, fordi han forstod, at Skuespilkunsten er en af de vigtigste Faktorer i Menneskehedens Udvikling mod Oplysning og Forstaaelse.

Men samtidig følte han ogsaa den Selvrespekt, der kræver Anerkendelse af Standens høje Værd. Altfor længe havde den været en Art aandelig Underklasse, bragt i Miskredit ved en Slags

fælles Optræden fra Standens og Publikums Side. Han drog et fast og uoverstigeligt Skel mellem Skuespilleren og Privatmennesket. Han havde Tid til at være sig selv og følte Trang dertil, fordi han havde et Selv. Ved dette sit selvraadige og stolte Væsen skabte han sig ingen udstrakt Vennekare paa Teatret eller paa Tilskuerpladsen. Hans Ry gik ikke i Bredden, men i Højden — dèr, hvor han ønskede det, blandt den Intelligens, der stod paa Højde med hans eget aandelige Niveau. Og den Respekt, der udgik fra ham, holdt ham et nyfigent Publikum fra Livet i respektfuld Afstand.

Dog hans tilsyneladende Uanfægtelighed og Selvbeherskelse havde ingen fast Bund i hans Indre. Ofte maatte man mindes Hamlets Ord: »Der er noget farligt i min Sjæl.« Derinde var alt blottet, udsat for det mindste Strejf fra Omverdenen. Derinde bølgede Lidenskabene, alt var i Uro og Uligevægt, paa gyngende Grund. Mantzius hørte til de Tyndhudede. De Tykhudede lærer aldrig at forstaa, at det Stik, der hos dem kun fornemmes som et flygtigt Knappenaalsprik, hos de andre føles som et Kaardestød, der borer sig ind i det levende Kød og sidder fast. Han fryg-

tede som alle Nervøse Smilet — derfor afparerede han det ved i Tide at gøre sin Tunge frygtet. Han brugte sine skarpe Vaaben, sin Kløgt og sit Vid — mere til at holde sig Stødene fra Livet end til at saare. Hans Vid blev aldrig plumpt eller groft — det var en Adelsmand, der førte sin Klinge. —

Dette hans uligevægtige Sind affødte efterhaanden en Indesluttethed og skabte en Isolation, der lagde sig som en Atmosfære af Kulde om hans Væsen og virkede afkølede paa Omgivelserne. Man kunde om ham, der i sig selv var en Modsigelse, maaske bruge Betegnelsen: kold Glød. Dog — Kulden var kun den haarde Skal. Gløden var hans Væsen.

Men det faste Holdepunkt, der afbalancerede denne vanskelige Natur, var Racebevidstheden. Den viste sig indadtil i en udviklet Slægtsfølelse, der prægede hans Menneskelighed — udadtil i en Adelsforpligtelse, der prægede hans Personlighed. Tilsammen var de Udtryk for hans Karakter.

Slægtsfølelsen har givet sig et smukt og synligt Udtryk i hans Bog *Min Far og jeg* — en Bog, hvis Titel giver mere Stof til Eftertanke end

Bogen selv, og som staar i Samklang med hans Ønske om at finde den sidste Hvile ved Faderens Side, et Ønske som ogsaa blev opfyldt. Denne Karl Mantzius' Slægtsbevidsthed følger ham gennem Livet — i hans glødende Ærgerrighed for at løfte Navnet til ny Ære og Værdighed, i hans Trang til at udhæve Navnet fra Skuespillerstandens mange andre, en Art dynastisk Stræben. Det var et Udslag af den samme Følelse, der drog ham til Stillingen som Direktør for Teatret, en Ære ingen Skuespiller før ham havde nydt. Det var i Kraft af den samme — ganske vist misforstaaede — Følelse, at han i de sidste Aar følte sig fristet til at optræde i Faderens berømteste Roller som v. Buddinge og Falstaff. Men det var ogsaa i Kraft af denne Slægtsfølelse, at han skabte de skønneste og mest særprægede Skikkelser i sin Kunst.

Udadtil viste hans Racebevidsthed sig i en stolt Uafhængighed, men ogsaa i Følelsen af, at Adel forpligter. Hans Ord var et Ord. Et Ja var et Ja uden maaske — hans Nej et Nej uden men. Han var samvittighedsfuld og pligtopfyldende som faa. Han glemte ligesaa lidt et Venskabsbevis som en Krænkelser. Følte han sig forurettet,

trak han sig tilbage ind i sig selv eller bort fra Skuepladsen. Og han kom ikke Dagen derpaa tilbage, logrende om Forladelse. Kom han, var det med alle Tegn paa Udmærkelse — som Gæst med tre Stjærner paa Brystet.

Han forenede i sin Person de ikke saa sjældne Modsætninger hos et højt udviklet Menneske som hos et højtudviklet Folk: Konservativ Natur og moderne Aand.

Men som hans Natur var sammensat, saaledes var hans Aand delt mellem Kærlighed til hans Studier og Kærligheden til hans Kunst. Hvilken af disse, der havde den største Plads i hans Hjærte, er ligegyldigt: En Statsmand dømmes man ikke efter Dybden af hans Fædrelandskærlighed, men efter Værdien af det Arbejde, han udretter. Ofte gaar det jo saadan i Livet, at et Liebhaber i de ledige Stunder fylder et Menneske med større Lyst og giver ham rigere Glæder end Talentets største Triumfer. For at forstaa dette skal man have set Mantzius med de store Hornbriller paa Næsen, bøjet over de elskede Bøger i Stuens dunkle Arbejdslys. Det falkeagtig dagklare og kampberedte forsvandt fra hans Ansigt — forvandlede til Nattens stille

og vise Ugle. Det var i Studierne, han søgte Trøst og fandt Hvile og Fred. Men det var i Kamp med Kunsten, at han bragte de Værdier frem for Dagens Lys, som blev hans Indsats i det høje og farlige Spil.

Af dette Mantzius' menneskelige Væsen udsprang da hans Kunst — dens Egenart, dens Rækkevidde og dermed dens Begrænsning. Hans Aands særegne Blanding af videnskabelig og kunstnerisk Drift vejede hver til sin Side: Videnskaben, der strækker sig fra Skovrydning til Pindehuggeri, men hvis dybeste Væsen er Sandhed, Orden, Samvittighedsfuldhed, gav ham Trang til Fordybelse, Udarbejdelse, Detaillen — Kunsten, hvis Væsen er Frihed, gav ham Trang til Hengivelse, Udløsning, frit Spil for alle Kræfter. Brydningen mellem hans Aand, der var klar og kølig behersket, og hans Sind der var skjult, uberegneligt, hedt, meddelte hans Kunst dens særegne Charme: En Klarhed, der bevarede Udtrykkets stærkt personlige Farve,

fri for enhver falsk Belysning eller forløren Dybsindighed — og samtidig en Uigennemsigtighed, en sælsom Dirren af tilbagetrængt Liv, der stadig beholdt noget for sig selv, men derved ogsaa gav Spillet dets overraskende Kraftudladning i Udbrudet. Og endelig samledes da alle disse hinanden krydsende Linjer i et dybtliggende Brændpunkt — et kunstnerisk Adelskab, der gav hans Spil dets særegne Form og Beherskelse.

Hans Kunsts Egenart var i kort Begreb *Samling om Centrum*. Den var det, saa mærkeligt det lyder, ogsaa i rent bogstavelig Forstand: Han yndede at plante sig i Scenens Midte og veg kun nødtvungen bort derfra. Han stod dør som en Akse, hvorom alt drejede sig, en Felt-herre der dirigerede Slaget — medens f. Eks. Olaf Poulsen boltrede sig i hele Scenens Rundkres som Hæren, der slog alt andet paa Flugt. Denne Mantzius' Fasthed i Stillingen stod i Forbindelse med hans rent legemlige Usmidighed, der atter udsprang af hans Væsens tilkæmpede Ro. Han havde den sikre Holdning, der gav hans Bevægelser en formfuld Elegance, men han manglede i forbausende Grad den Elasticitet og Balance, som Olaf Poulsen i saa høj Grad besad.

Man behøver blot at tænke sig Mantzius som Harlekin i *De Usynlige*, og man vil føle Forskellen.

Hans Replik var klar, fast, knap i sin Form. Den var udarbejdet med en Stilists Omhu for at finde det eneste gyldige Udtryk, og han forlod den ikke, før den var udformet og afvejet i den rette Balance. Repliken kunde derved faa et Skær af Pertentlighed, der gjorde Indtrykket tørt og magert — men den blev aldrig flad, overlivagtig eller belærende. Som oftest var den ramrende med fast Sigte og traf hvor og hvad den skulde — og samtidig dramatisk levende, udtryksfuld, dirrende af indre Liv. Den var formet i korte Perioder, afbrudt af Pausens Hvilepunkter, der fastholdt Stemningen eller forberedte Overgangen — den var fint, men fast nuanceret uden nogen Art af Overrumpling, strejfende det periferiske med hemmeligt Tryk paa det centrale. Med Aarene fik den som hans Bevægelser større Frihed og Smidighed, men den beholdt til Stadighed sin særegne Træfsikkerhed og Klarhed. Det var, som om Lyset skruedes højere op paa Rampen, naar han traadte ind og aabnede sin Røst.

Men hans Kunst var ikke blot som saa mange andres et Samspil mellem den ydre Bevægelighed og Replik og Pause. Dybt der under laa den indre Bevægelse, Stemningslivets skiftende Spil, der farvede hver enkelt Skikkelses Sjæleliv. Jeg har nævnt, at han gik til Bunds helt ned til de dyriske Drifter. Jeg har nævnt, at han karakteriserede den Enkeltes Nationalitet med forbløffende Sans for det typiske — maaske fordi han i sit fremmedartede Væsen havde Føling ogsaa med fremmed Aand og Kultur. Og samtidig var der hos ham den Særegenhed, at han havde intimere Føling med den hjemlige Psyke end andre med langt dybere Rod i Landets Natur. Derigennem skabte han som Grev Trolle den mest danske Skikkelse, der i hans Tid er set paa vor Scene.

Dog — det var i selve den isolerede Menneskeskildring, uafhængig af Egne, Tider og Typer, i Karakteristiken af den Enkeltes Individualitet, at hans Sans for Koncentrationen viste sig i sit fulde Lys. —

Skikkelsens Ydre var ham en Biting — hans Kunst var ikke Maskekunst, beregnet paa at forbløffe og forlyste et barnligt Publikums Fantasi,

som derved forledes til at forveksle Midlerne med Maalet. Al Maske var for ham kun Antydning — det var altid hans eget Ansigt i svag Forskydning, aldrig nogen Forvandling, endsige Forvrængning. Med et Par Streger bragte han Skikkelsens Ydre i Harmoni med det fremhævede Træk i den fremstillede Individualitet. Men disse Streger lagde han til Gengæld med en saadan Sikkerhed i Strøget, at han sammensmæltede det Ydre og det Indre i fast og uløselig Karakteristik. —

Bag den antydede ydre Form samlede da Mantzius sig om sin Menneskeskildring.

Hans Styrke var *Intensiteten*. Medens Olaf Poulsen virkede i Dimensionerne, i det Overstrømmende — virkede Mantzius ved sin fast sammentrængte Form, i det Indtrængende og Inddæmmende. Hos Olaf Poulsen, der spillede ud, foregik der altid en Mængde — om man saa tør sige — udenpaa og udenom Figuren. Hos Mantzius, der holdt igen, var Skikkelsen i Ro, og han forstod at skabe Ro omkring den. Ligesom han i det Ydre søgte at stedfæste Figuren, fortætte, ja forkorte den, for derved at give den spændt Fasthed og karakterfuld Prægnans —

saaledes søgte han i sin Menneskeskildring at trænge ind til det grundliggende Træk i Karakteren: Foragt, List, Griskhed, Stolthed, Vemod. Fra dette faste Centrum lod han da Skikkelsens skjulte Liv flyde ud i Aarerne, helt ud i det yderste Haarkarnet, meddelende Ansigtet dets Minespil, Kroppen dens Bevægelser, Stemmen dens Tonefald. Han sammenblandede ikke Personens Egenskaber til et jævnt udtraadt Hele — han fastholdt det centrale, der aldrig forlod den, og lod det periferiske fortone sig i Underforstaaelser, Antydninger og Hentydninger. Ja, hans Natur var til den Grad midtpunktsøgende, at han gjerne udvalgte sig de smaa men centrale Roller, for derigennem at kunne samle som i en Nød Stykkets Idé og Skikkelsens Væsen.

Men ligesom Naturen i Kunsten kan gaa over Optugtelsen, saaledes kan ogsaa Optugtelsen kvæle Naturen. Medens Olaf Poulsen ofte flød ud i Oversvømmelse og Forgrovning, var Faren for Mantzius Indsnævring og Tvang. Han opnaaede ved sin faste Form aldrig at blive plump eller grov, men han kunde paa den anden Side virke tørt og livløst. I den største Kunst er der vel altid et Stænk af Overdrivelse, en Drift til

at gaa udover menneskelig Begrænsning, helt ud til Sandsynlighedens yderste Grænse. Mantzius holdt sig til det, der for ham personlig var Sandhed — det var, som om han maatte have en Slags videnskabelig Grund under Fødderne som Garanti for Menneskeskildringens Ægthed.

Men havde han ikke den festlige Svulmen, Fantasien der taler til Masserne, saa havde han Beaandingen og Beherskelsen, der taler til Eftertanken, den Enkelte. Medens Olaf Poulsens Teaterbane former sig som et Kæmpegalleri af pragtfulde Skikkelser i overnaturlig Størrelse, blodrigt opfattede og udførte — saa virker Mantzius' som en enkelt Sal med udvalgte Billeder, en Række mindre omkring enkelte større, alle aandfuldt opfattede og omhyggelig udførte. Men fra de store Sale vender man atter og atter tilbage til den udsøgte Samling og stanser foran hvert enkelt Billede, tiltrukket af den sjælfulte Behandling og af Skildringens fængslende Liv. —

Af denne hans Kunsts Egenart udsprang atter dens Rækkevidde og Begrænsning.

Han havde intet Udtryk for det Umiddelbare. Den enkle Livsfølelse, Livsglæden og Hengivelsen, magtede han ikke. Ligesaa lidt havde han

Udtryk for det Storladne — udløst i Lidenskab som hos Shakespeare eller stivnet i Forsagelse som hos Ibsen. Men indenfor denne Begrænsning strakte hans Omraade sig — det videste maaske nogen dansk Skuespiller har haft. Men ligesom han i Livet først langsomt afdækkede sig, saaledes ogsaa i Kunsten. Som han udenfor Scenen søgte at holde sig Smilet fra Livet ved sin Kløgt og sit Vid, saaledes dækkede han sig oprindeligt i sin Kunst bag Forstanden og skabte sig Respekt paa Scenen gennem sin særegne Forms Fasthed og Skarphed. Senere sprængte hans Vilje sig Vej og aabenbarede hans Personlighed. Og endelig røbede han sin Følelse, og hans Kunst fik sin fine og dybe Menneskelighed.

Men da hans Natur ikke formaaede at skaffe sig Udløsning ad umiddelbar Vej, maatte han ad Omveje, ad indirekte Vej frigøre sin kunstneriske Evne. I Komedien strakte hans Omraade sig fra Lune, Humor, Skælmeri over Ironi og Sarkasme — helt ud i det Naragtige, det Pudsige og Snurrige. I Skuespillet naaede det fra Klogskab, overlegen Rø, Fornemhed, over Egenvilje, Stolthed og Trods, gennem Vemod, Resignation, Forfinelse, Særhed — helt ud i Manien.

Dog stærkest samlede han sig om sit egentlige, inderste Omraade: de indesluttede Karakterer med det tilbagetrængte Sind, *det dobbelte Ansigt* — Selvforagt bag Menneskeforagt (Relling) — Ild bag Is (Harpagon) — Vildskab bag Blidhed (Taifun) — Svaghed bag Styrke (Grev Trolle) — Vemod bag Ironi (gl. Levin).

Karl Mantzius var den største Karakterskuespiller, vor Tid har haft, større end man maaske forstod, mens han levede. Hans Kunst var i sit reneste Udtryk den sjældne Treklang af Aand, Sind og Stil, der er Sjælen om end ikke i den højeste, saa i den ædleste Kunst.

Det var hans Aand, der gav hans Spil den klare Finhed, som hævdede det op over et populært-kunstnerisk Niveau. Det var hans Sind, der gav Spillet dets sensible og særegent skjulte Liv, frigjort for alt teknisk Kunstleri. Men det var hans Stil, der udhævdede ham fra Omgivelserne, paatrykte hver enkelt Skikkelse fra den mindste

til den største hans Personligheds Adelsmærke og gav den det fornemt-faste Præg af Race.

Han var Aristokraten, den kongelige Gæst paa vor Scene.

Dem glücklichsten Genie wird's kaum
einmal gelingen
Sich durch Natur und durch Instinkt allein
Zum Ungemeinen aufzuschwingen:
Die Kunst bleibt Kunst! Wer sie nicht
durchgedacht,
Der darf sich keinen Künstler nennen;
Hier hilft das Tappen nichts; eh' man was
Gutes macht,
Muss man es erst recht sicher kennen.

Dette Krav, som Goethe i *Künstlers Apotheose* lader Mesteren stille til den unge Kunstner, opfyldte Mantzius i fuldeste Maal. — Kunde han have naaet højere, end det lykkedes ham at naa?

Hans faste Form var hans Styrke — men tillige hans Begrænsning. Var det en Hæmning, han i de unge Aar havde kunnet overvinde, hvis større og friere Forhold i Sammenspil og Repertoire havde drevet ham til hensynsløst at give

sig sin Kunst i Vold, frigjort for alle videnskabelige og sociale Ambitioner? Eller manglede han i selve sin Natur den dybe Oprindelighed og den fulde Hengivelse — det Stænk i Blodet af Gøglernisten og Zigøjnerilden, som modstandsløst sprænger al Hæmning, slipper det faste Fodfæste og lader staa til i instinktiv Tillid til Fantasiens Flugt og Vingernes Bære- og Styreevne?

Vi véd det ikke. Den Hemmelighed tog han med sig i Graven. —

Vi saá i hans Kunst et Genskær af hans Aand, farverig og funklende. Vi hørte Genklangen af et Sind, mangestemmigt og glødende. Vi fik et uforglemmeligt Indtryk af en særpræget Personlighed, hemmelighedsfuld og fængslende —

Resten er Taushed.
